

AZERBAIJAN TÜRKÇESİNDE HAREKET SÜRECİNDEN DUYGU SÜRECİNE METAFORİK GEÇİŞLER

Gökçen BİLGİN AKSOY*

Öz: Bu çalışmada Kavramsal Metafor Teorisi çerçevesinde Azerbaycan Türkçesinde hareket fiilleri aracılığıyla duygusal süreç bildiren metaforik ifadeler ele alınmıştır. Bu doğrultuda öncelikle kavramlaştırma sürecinde soyut alanları yapılandırmada önemli bir kaynak alan olan hareket süreci ile ilgili bilişsel dil bilimindeki çeşitli görüşlerden bahsedilmiş, duygu süreci ve duygu sürecinin deneyim çerçevesi hakkında bilgi verilerek Kavramsal Metafor Teorisi kısaca açıklanmıştır. Daha sonra, Azerbaycan Dilinin İzahlı Lüğeti, Azerbaycan edebiyatına ait çeşitli türlerdeki (roman, hikâye, şiir vb.) eserler ve Azerbaycan gazetelerinin internet sitelerinden seçilen bir örneklem üzerinden tespit edilen hareket-duygu metaforları; DUYGUSAL DURUMLAR MEKÂNLARDIR, DUYGULAR NESNELERDİR ve DUYGUSAL FAALİYET HAREKETTİR birincil metaforik eşlemeleri altında sınıflandırılarak değerlendirilmiştir. Bu incelemede, kaynak alandaki hareketlerin dünya dillerini hareket fiillerinin anlam özellikleri bakımından ikiye ayıran Talmy'nin sözlükselleşme modeli bakımından görünümüne, hedef alandaki duygu türlerine ve söz konusu birincil metaforların dışındaki metaforik eşlemelere odaklanılmıştır. Azerbaycan Türkçesinde hareket fiillerinin daha çok üzüntü ve korku ile ilgili duygusal süreçlerde metaforik olarak kullanıldığı tespit edilmiştir. Bununla birlikte Talmy'nin tipolojik ayırımına göre eylem çerçevesi diller içerisinde yer alan Türk dilinin çağdaş bir lehçesi olan Azerbaycan Türkçesinde, tarzı kodlayan fiillerin hareket-duygu metaforlarının kaynak alanında sayıca diğer hareket fiilleri ile - yol kodlayan ve nedenli fiillerle- eşit kullanıldığı ancak yol kodlayan ve nedenli hareket fiillerinin metaforik hareket olaylarının ifadesinde daha üretken olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Sözcükler: hareket süreci, duygu süreci, metafor, Azerbaycan Türkçesi

Metaphorical Transitions from Movement Process to Emotion Process in Azerbaijani Turkish

Abstract: In this study, within the framework of Conceptual Metaphor Theory, metaphorical expressions that report emotional process through movement verbs

---

* Dr. Öğr. Üyesi, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü, Ankara/Türkiye, e-posta: gokcen.bilgin@hbv.edu.tr, ORCID: 0000-0002-1845-0312

in Azerbaijan Turkish, are discussed. In this direction, first of all, various views in cognitive linguistics about the movement process, which is an important source area in structuring abstract areas in the conceptualization process, were mentioned, the Conceptual Metaphor Theory was briefly explained by giving information about the process of emotion and the experience framework of the emotion process. Then, the movement-emotion metaphors identified through a sample selected from Azərbaycan Dilinin İzahlı Lüğəti, works of Azerbaijani literature in various genres (novels, stories, poems, etc.) and the websites of Azerbaijani newspapers were evaluated under the primary metaphorical mappings of EMOTIONAL STATES ARE LOCATIONS, EMOTIONS ARE ENTITIES and EMOTIONAL ACTIVITY IS MOTION. This analysis focuses on the occurrence of motions in the source domain in terms of Talmy's lexicalization model, which divides the world languages into two groups in terms of the semantic properties of motion verbs, the types of emotions in the target domain, and metaphorical mappings outside of these primary metaphors. In Azerbaijan Turkish, motion verbs are mostly used metaphorically in emotional processes related to sadness and fear. However, according to Talmy's typological distinction, in Azerbaijan Turkish, a contemporary dialect of the Turkic language, which is included in the verb-framed languages, it was concluded that in the expression of metaphorical motion events, manner verbs are used in equal numbers with path verbs and causative verbs, but path verbs and causative motion verbs are more productive.

Keywords: *movement process, emotion process, metaphor, Azerbaijani Turkish.*

Giriş

Bilişsel dil biliminin alt dalı olan bilişsel anlam bilimi, zihnin ve onun bedenleşmiş deneyim ve kültürle ilişkisinin incelenmesine yönelik bir yaklaşımı temsil eder. Kavramsal organizasyon ve yapıyı ortaya çıkarmak için dili temel bir metodolojik araç olarak kullanır. Bilişsel anlam biliminin kapsamına giren yaklaşımları karakterize eden, yol gösterici dört ilkedен söz edilebilir: 1. Kavramsal yapı somutlaştırılmıştır (bedenleşmiş biliş tezi). 2. Semantik yapı kavramsal yapıdır. 3. Anlam gösterimi ansiklopediktir. 4. Anlam kuruluşu kavramlaştırmadır (Evans & Green, 2006, s. 153-163). Bu yol gösterici ilkeleri çeşitli ölçülerde yansıtan, farklı yaklaşımlar söz konusu olsa da kavramsal yapı ve kavramlaştırma üzerine odaklanan bilişsel anlam biliminde “bedenleşmiş biliş” (embodied cognition) tezinin, başka bir ifade ile kavramlaştırmanın bedensel deneyimden kaynaklandığı fikrinin önemli bir yere sahip olduğunu söylemek mümkündür.

Lakoff ve Johnson tarafından *Metaphors We Live By* adlı eser ile ileri sürülen Kavramsal Metafor Teorisi de kavramsal sistemimizin somutlaşmasının -bedensel deneyime dayanmasının- temelindeki metaforik yapılanmayı ortaya koyar. Lakoff ve Johnson, olağan kavramsal sistemimizin temelde metaforik bir doğası olduğunu savunur (Lakoff & Johnson, 1980, s. 3). Kavramsal Metafor Teorisi metaforu, nispeten soyut veya doğası gereği yapılandırılmamış bir olgu ya da durumun daha somut ya da en azından daha iyi yapılandırılmış bir olgu veya durum açısından kavranmasını ve

böylece soyut kavramların idrak edilmesini, soyut akıl yürütmeyi sağlayan en önemli mekanizma olarak açıklar (Lakoff, 1993, s. 244-245).

Kavramsal yapının temelini oluşturan imaj şemaları¹ listelerindeki önemli bir şema da deneyimsel temellerinde “hareket” (locomotion) bulunan “kaynak-yol-hedef” (source-path-goal) imaj şemasıdır (Evans & Green, 2006, s. 190). Uzamsal deneyimlerimiz, büyük ölçüde kaynak alanında “fiziksel bir konuma giden bir yol boyunca hareket”in bulunduğu “kaynak-yol-hedef” imaj şeması tarafından yapılandırılır (Lakoff, 1987, s. 278-283). Hareketin dünyanın neye benzediği hakkında bilgi vermekle birlikte kendi doğamız, kapasitelerimiz ve sınırlamalarımız ile ilgili önemli içgörüler ortaya koyduğunu vurgulayan Johnson, insanın algısal bilgisinin büyük bir kısmının hareketten -hem bedensel hareketlerden hem de hareketli nesnelere etkileşimlerinden- kaynaklandığını ifade eder (Johnson, 2007, s. 20). İnsanın duygusal değişimleri ile ilgili deneyimleri de hareket olarak kavramlaştırılan süreçlerdendir (Kövecses, 2000, s. 55). Orta Fransızca “esmotion” kelimesinden ödünç alınmış olup Latince “ēmovēre” fiiline dayanan “esmovoir” (harekete geçirmek, duyguları hareket ettirmek) fiilinden türetildiği düşünülen İngilizce “emotion” (duygu) kelimesi ile “motion” (hareket) kelimelerinin benzerliğinin tesadüfi olmadığı açıktır. Bununla beraber duygular hakkında konuşabilmek için hareket bildiren ifadelerin kullanımı da yalnızca İngilizce ve diğer Avrupa dilleri ile sınırlı değildir. Hem fiziksel hareketleri hem de duygusal süreçleri ifade eden, hareket-duygu metaforları olarak adlandırılan dilsel ifadelerin kullanımı dünya dillerinde geniş bir yere sahiptir (Zlatev, Blomberg ve Magnusson, 2012, s. 424).

Hareket-duygu metaforları İngilizce, İsveççe, Bulgarca, Tayca, İspanyolca, Mandarin Çincesi, Estonca, Fince gibi pek çok dilde ele alınır (örnek olarak bk. Sandström, 2006; Zlatev vd., 2012; Jacobsson, 2015; Woźny 2015; Paju, 2016; Li, 2019). Bununla birlikte İngilizce ve Türkçe arasındaki tipolojik farklılıkların hareket olaylarının metaforik uzantıları için geçerli olup olmadığını, İngilizce ve Türkçede çocukların metaforik hareketi anlamalarının farklı ve benzer yönlerini, Türkçe konuşan çocukların hareket metaforlarını çözümleme süreçlerini inceleyen araştırmalar bulunmaktadır (örnek olarak bk. Özçalışkan 2005, 2007; Öztürk 2023). Türk dilinin tarihî metinleri ve çağdaş lehçeleri üzerine yapılan çalışmalarda da olay yapısı metaforları içerisinde kaynak alanı uzaydaki hareket olan metaforik eşlemeler üzerinde durulduğu görülür (örnek olarak bk. Erdem, 2003; Gen, 2015; Kavalçalan, 2024). Ancak Azerbaycan Türkçesinde soyut bir hedef alan olan duygusal süreçlerin somut bir kaynak alan olan uzaydaki hareket bakımından nasıl yapılandırıldığı konusu incelenmeyi beklemektedir.

Bu çalışmada, bilişsel anlam bilimi için öncü teorik çerçevelerden birini sunan, Lakoff ve Johnson tarafından önerilen Kavramsal Metafor Teorisi temel alınarak Azerbaycan Türkçesinde fiziksel hareket süreci ile kavramlaştırılan ve dile getirilen duygusal süreçlerin metaforik organizasyonuna odaklanılacaktır. Bu doğrultuda öncelikle Türkiye ve Azerbaycan sahasındaki çalışmalarda, hareket süreçlerinin dilsel ifadesi olan hareket fiillerinin nasıl ele alındığı üzerinde durulacak; ardından hareket süreci ile ilgili bilişsel dil bilimindeki çeşitli görüşlerden bahsedilecektir. Duygu türleri

---

¹ Tekrarlayan deneyimlerin doğal boyutları imaj şemalarının oluşumuna yol açar ve metaforik akıl yürütmeye bir deneyim alanından bir imaj şeması kullanılarak başka bir alandaki deneyim yapılandırılır (Lakoff & Johnson, 1980, s. 230).

ve duygu sürecinin deneyim çerçevesi hakkında bilgi verildikten sonra Kavramsal Metafor Teorisi kısaca açıklanacaktır. Çalışmanın inceleme bölümünde Azerbaycan Türkçesinde tespit edilen hareket-duygu metaforlarının metaforik eşleme türleri, kaynak alandaki hareketlerin dünya dillerini hareket fiillerinin anlam özellikleri bakımından ikiye ayıran Talmy'nin sözlükselleşme modeli bakımından görünüşleri ve hedef alandaki duygu türleri belirlenecektir. Bununla birlikte hedef alandaki duygusal süreç ile kaynak alandaki hareket fiillerinin anlam bilimsel özellikleri arasındaki bağlantılar değerlendirilecektir. Azerbaycan Türkçesinde uzaydaki hareket açısından duygu hedef alanının nasıl yapılandırıldığını ele alan bu incelemenin, hareket kaynak alanındaki diller arası farklılıkların Azerbaycan Türkçesinde metaforik kullanımlara yansımalarını tespit etmeye imkân sağlayacağı ve Azerbaycan Türkçesi ile farklı lehçe ve diller arasında kavramsal metaforlar açısından benzerlik ve farklılıkları tespit etmeye yönelik karşılaştırmalı araştırmalar için de bulgular sunacağı düşünülmektedir.

Çalışmada duygusal süreçleri, uzaydaki hareketler açısından ifade eden hareket fiilleri, *Azerbaycan Dilinin İzahlı Lüğati* (Azerbaycan Dilinin Açıklamalı Sözlüğü) adlı dört ciltlik eser taranarak tespit edilmiştir. Tespit edilen fiillerin tanımlanmasında *Azerbaycan Dilinin İzahlı Lüğati* ile birlikte *Güncel Türkçe Sözlük*'ten faydalanılmıştır. *Azerbaycan Dilinin İzahlı Lüğati*'nde yer alan metaforik kullanımlar çalışmanın örnekleme dâhil edilmekle birlikte sözlükte örnek kullanımların yer almadığı ya da yer alan örneklerin bağlam bakımından yetersiz hissedildiği durumlar sebebiyle hareket-duygu metaforlarının Azerbaycan Türkçesindeki görünüşlerini daha iyi temsil edebilecek bir örneklem oluşturulmaya çalışılmıştır. Bu doğrultuda sözlükten tespit edilen hareket fiilleri, Azerbaycan edebiyatına ait çeşitli türlerdeki (roman, hikâye, şiir vb.) eserler ve Azerbaycan gazetelerinin internet sitelerinde taranmış ve bu taramada hem sözlükten tespit edilen hareket-duygu metaforları doğrulanmış hem de sözlükten ulaşılan kullanımlardan farklı olarak tespit edilen metaforik kullanımlar da (*stresdən çıx-*, *şoka düş-*, *qəmdən çıx-* vb.) örnekleme alınmıştır.

1. Hareket Fiilleri

Türkiye Türkçesi gramerlerinde “süreç” (process) bildiren sözlüksel unsurlar için fiil/eylem terimleri tercih edilir. Fiiller ile ilgili “hareketleri karşılayan kelimeler” (Ergin, 2004, s. 280), “varlıkların yardımını isteyen, onların yardımıyla hareket, oluş, kılış -kısaca eylem- anlatan kelimeler” (Ediskun, 2005, s. 170), “iş ve hareket bildiren önemli sözler” (Korkmaz, 2003, s. 527), “bir cevherde hareket suretiyle husule gelecek arazın ifadesi” (Bilgegil, 2014, s. 236) vb. tanımlarda özellikle fiillerin hareket ifade etmesi üzerinde durulduğu dikkat çeker. Bununla birlikte Türkçe gramer çalışmalarında Erdem'in de belirttiği gibi fiiller ile ilgili sınıflandırmalar sınırlıdır (Erdem, 2016, s. 190). Dolayısıyla hareket fiilleri ve bu fiillerin anlam bilimsel özellikleri hakkında net bir bilgiye ulaşmak da güçtür. Hareket fiillerini kılış ve kılınış bildiren fiiller (action verb) olarak adlandırdığı geniş bir fiil grubu içerisinde ele alan Korkmaz, kılış ve kılınış fiillerinin cümlede yüklem gösterdiği işi yaptığını, yapandan başka bir varlığa yöneldiğini, bu nedenle de nesne isteyen fiiller olduğunu ifade eder (Korkmaz, 2003, s. 532). Göksel ve Kerslake ise doğrudan nesne alamayan fiiller ve doğrudan nesne alabilen fiiller ile birlikte bir de geçişli olarak da kullanılabilen bir grup geçişsiz fiilin olduğunu ve bu fiillerin mesafeleri ifade eden, doğrudan nesnelere alabilen *yüz-*, *koş-*, *yürü-* gibi hareket fiilleri olduğunu belirtir (Göksel & Kerslake, 2005, s. 127). Fiilleri iç zaman yapıları bakımından temel olarak durum anlatan ve devinim anlatan fiiller

olmak üzere ikiye ayıran Aksan, devinin anlatan fiilleri bir değişimi ya da dönüşümü anlatmaları ile açıklar (Aksan, 2001, s. 116). Hirik ve Çiğil de hareket fiillerinin evrendeki bir yer değişikliğini bildirmek ve gözlemlenebilir eylemleri ifade etmek gibi iki temel özelliği olduğundan söz eder (Hirik & Çiğil, 2021, s. 94).

Hareket fiillerine bir alt sınıf olarak yer veren tematik sınıflandırma çalışmalarında ise hareket fiillerinin anlam bilimsel özellikleri ile ilgili bilgiden ziyade örnekler verildiği görülür. Hacıeminoğlu, hareket bildiren fiilleri *yürü-* ve *vur-*; Hengirmen *gel-*, *git-*, *koş-*, *atla-*, *yüz-*; Yıldız ise *aç-*, *al-*, *çiz-*, *kaz-*, *sil-*, *taşı-*, *temizle-*, *yaz-* fiilleri ile örneklendirir (Hacıeminoğlu, 1991, s. 13; Hengirmen, 2006, s. 200; Yıldız, 2017, s. 361).²

Azerbaycan Türkçesindeki fiillerin tematik tasnifini yapan Cəfərov, hareket fiillerini “insan ve başka canlıların mekânda yer ve durum değiştirmesi ile ilgili hareketleri bildiren fiiller” şeklinde açıklayarak ayrı bir grup olarak ele alır ve kendi içerisinde üç alt sınıfa ayırır: 1. tabii durum değişikliği bildirenler (*otur-*, *dikəl-*, *uzan-* vb.), 2. yatay istikamette hareket bildirenler (*iməklə-*, *yüyyür-*, *qaç-* vb.), 3. dikey istikamette hareket bildirenler (*atıl-*, *mın-*, *tök-* vb.) (Cəfərov, 1984, s. 100-105). Budagova, Məmmədov, Kazımov da hareket fiillerine fiillerin leksik semantik sınıflandırmalarında bir alt sınıf olarak yer verir ve bu fiilleri örneklendirirler (Budagova, 1960, s. 93; Məmmədov, 1991, s. 57; Kazımov, 2017, s. 182). Kuliev’in sınıflandırmasında ise hareket fiilleri kendi içerisinde dört gruba ayrılır: 1. hareketin tarzını bildiren fiiller (*yüyyür-*, *qaç-*), 2. hareketin yönünü bildiren fiiller (*qayıt-*, *irəlilə-*), 3. hareketin tarzı ve yönünü bildiren fiiller (*turman-*), 4. hareketin sürecini bildiren fiiller (*qımıl-da-*) (Kuliev, 1992, s. 10-11). Allahverdiyeva ise İngilizce ve Azerbaycan Türkçesinde yatay yönde hareket bildiren fiilleri karşılaştırdığı çalışmasında Azerbaycan Türkçesindeki söz konusu fiilleri hareketin gerçekleşme yönü, hareketin hızı, hareketin bir engel ile karşılaşma karşılaşmaması gibi leksik semantik özellikleri ve sentaktik yapıları ile ele alır (Allahverdiyeva, 2015). Azerbaycan Türkçesindeki bu çalışmalarda, hareket fiillerinin yer ve durum değişikliği bildirmelerine göre incelendiği ve hareketin yönü ile tarzına göre de alt sınıflara ayrıldığı görülür.

Dile özgü anlam bilimi yalnızca sözlüğün “soyut” ya da “toplumsal” bölümlerinde toplanma eğiliminde değildir, oldukça somut iki sözcük alanında diller arası anlamsal çeşitliliği ve bilişsel süreçlerdeki ortak değişkenliği kanıtlayan kapsamlı bir araştırma bütünü bulunur: uzam (space) ve hareket (motion) (Goddard & Wierzbicka, 2011, s. 127). Bu nedenle hareket sürecinin dilsel ifadeleri olan hareket fiilleri (motion verbs)

---

² Sözü geçen çalışmalarda hareket fiilleri fiziksel bir hareketle ilişkili olarak ele alınırken Türkiye’deki bir kısım araştırmacı ise hareket anlatımının fiziksel olduğu kadar bilişsel de olabileceği üzerinde durur. Yaylagül; *koş-*, *turman-* gibi fiillerin fiziksel hareket bildirirken *düşün-*, *anla-*, *karar ver-* gibi fiillerin de zihni bir hareket bildirdiğini belirtir (Yaylagül, 2005, s. 20), Ertuğ da mental süreçlerde zihnin hareket hâlinde olduğu düşüncesini temel alarak hareket fiilleri ile ilgili çalışmasında mental hareket bildiren fiillere de yer verir (Ertuğ, 2007, s. 11). Aydemir, hareket fiillerini; aktör semantik rolünü üstlenen, dış üyesi fiziksel ya da mental olarak devingen bir anlam ile yüklü olan, betimlediği olay devinimi sonlandıran bir üye seçilmedikçe bitişsiz olarak yorumlanabilen ve x zaman boyunca türü bitişsiz anlatılarla uyumlu yapılar gösteren fiiller olarak açıklar (Aydemir, 2006, s. 140). İbe Akcan da hareketin kaynağını yalnızca fiziki olarak sınırlamanın iç dinamizmi olan, bilişsel veya duygusal devinin gerektiren pek çok fiilin kılınış değerinin göz ardı edilmesine sebep olacağını bildirir (İbe Akcan, 2008, s. 29). Bu doğrultuda özellikle kılınış çalışmalarında devinimsel bir yönü bulunan mental süreçlerin de hareket fiilleri içerisinde değerlendirildiğini söylemek mümkündür.

anlam bilimsel ve söz dizimsel özellikleri ile son yıllarda pek çok çalışmaya konu olmaktadır. Özellikle de semantik roller aracılığıyla hareket fiillerinin anlam bilimsel çerçevesinin betimlenmesi ve dillerin hareket olaylarını sözcükselleştirme biçimleri bakımından farklılıkları; Fillmore, Talmy, Levin gibi araştırmacılar tarafından ortaya konulan bilişsel modellerde detaylı bir biçimde ele alınır.

Fiilleri durum çerçevelerine göre sınıflandıran Fillmore, bir hareket çerçevesinin bir “konu”yu (theme) (hareket eden veya hareket edebilen bir varlık) ve bir hareketin yürüngesinin göstergelerini (kaynak “source”, yol “path” ve hedef “goal”) ayırt etmemize olanak tanıdığını ifade eder. Bazı örnekler yalnızca hareket çerçevesinin bileşenlerini gerektirirken kimi örnekler ise bağımsız bir “eden”e (agent) ya da “eden”in hareket çerçevesinin bileşenlerinden biriyle birleşmesine izin verir. Fillmore, farklı hareket türlerinin çerçevelerini ise Tablo 1’deki gibi sıralar (Fillmore, 2003, s. 471-472):

Konu, Yol, Hedef	The ball / <i>rolled</i> / down the steps / into the kitchen. “Top merdivenlerden mutfığa doğru yuvarlandı.”
Eden, Konu, Kaynak	The child / <i>pushed</i> / the ball / off the table. “Çocuk topu masadan itti.”
Eden + Konu, Hedef	I / <i>ran</i> / into the forest. “Ben ormana doğru koştum.”
Eden + Yol, Konu, Hedef	I / <i>forwarded</i> / the letter / to my uncle. “Ben mektubu amcama ilettim.”
Eden + Hedef, Konu, Kaynak	I / <i>took</i> / the ball / from the child. “Ben topu çocuktan aldım.”
Eden + Kaynak, Konu, Hedef	I / <i>gave</i> / the ball / to the child. “Ben topu çocuğa verdim.”

Tablo 1. *Hareket Türlerinin Durum Çerçevesi*³

Fillmore’un “Top merdivenlerden mutfığa doğru yuvarlandı.” örneğinde hareketli bir varlık olan “top”, “konu” semantik rolünü taşır. Hareketin izlediği “yol” “merdivenlerden (aşağı)”, hareketten etkilenen yani hareketin “hedef”i ise “mutfak”tır. “Çocuk topu masadan itti.” ifadesinde ise “konu” semantik rolünü taşıyan “top” ile birlikte hareket sürecini başlatan, bu sürece neden olan “çocuk” da “eden” semantik rolü ile yer alır. Bir önceki örnekten farklı olarak “Çocuk topu masadan itti.” örneğinde hareketin başladığı yer olan “masa” ise “kaynak” olarak kodlanır. “Eden”, hareket sürecindeki bir başka semantik rolü de üstlenebilir. “Ben ormana doğru koştum.” örneğinde hem koşma eylemini gerçekleştiren hareketli varlık -konu- hem de hareket sürecini başlatan -eden- “ben”dir. Hareket sürecine neden olan ve “eden” olarak kullanılan “Ben”; “Ben mektubu amcama ilettim.” cümlesinde “yol”, “Ben topu çocuktan aldım.” cümlesinde “hedef”, “Ben topu çocuğa verdim.” cümlesinde ise “kaynak” semantik rollerini de taşır.

Talmy, hareket olayını “yer değiştirme içeren ve sabit bir konunun devamlılığını içeren durum” olarak ele alır. Temel hareket olayı, bir nesnenin (figür) başka bir

³ Durum adları arasındaki “+” sembolü, tek bir ögenin çift işlevini gösterir.

nesneye (referans nesne veya zemin) göre hareket etmesi veya konumlanmasından oluşur. Temel olayın dört anlam bileşeni vardır: “figür” (figure) ve “zemin”in (ground) yanı sıra “yol” (path) ve “hareket” (motion). Yol, zemine göre figür tarafından izlenen yol veya işgal edilen alandır. Hareket bileşeni olaydaki hareketin veya konumlandırılmanın varlığını ifade eder. Figür, yolu ya da konumu söz konusu olan hareketli veya kavramsal olarak hareket edebilen bir unsurdur. Zemin, bir referans çerçevesi ya da bir referans çerçevesi içinde hareketsiz duran bir referans unsurudur, figürün yolu veya konumu zemine göre karakterize edilir. Bu dört iç bileşene ek olarak bir hareket olayı, çoğunlukla kendisiyle “tarz” (manner) veya “neden” (cause) ilişkisi taşıyan harici bir eş/yardımcı olay ile ilişkilendirilebilir. Tüm bu anlamsal bileşenler Tablo 2’deki örnek cümlelerde görülebilir (Talmy, 2000, s. 25-26):

	tarz (manner)				neden (cause)			
	figür (figure)	hareket (motion)	yol (path)	zemin (ground)	figür (figure)	hareket (motion)	yol (path)	zemin (ground)
hareket (motion)	The pencil	rolled	of	the table.	The pencil	blew	of	the table.
konum (location)	The pencil	lay	on	the table.	The pencil	stuck	on	the table.

Tablo 2. *Hareket Olayının Anlam Bilimsel Bileşenleri*

Talmy, zemin kavramının Fillmore’un kaynak, hedef ve yol olarak ayırdığı durumların tümünü kapsayan ortaklığını, yani referans nesne işlevini yakaladığını bu nedenle de daha avantajlı olduğunu belirtir. Ayrıca Fillmore’un durumlarının yol kavramını da içermesinin her yeni tanınan yol kavramı için yeni bir durum eklemenin kapısını açacağını ve bu durumun da evrensellik iddialarını olumsuz etkileyeceğini ifade eder. Kendi sisteminin ise tüm yol kavramlarını ayrı bir yol bileşenine soyutlayarak hem evrensel hem de dile özgü kısımları olan semantik komplekslerin temsiline izin verdiğini vurgular (Talmy, 2000, s. 26-27).

Bir hareket olayının belirli bileşenleri, karakteristik olarak fiil kökünde temsil edilebilir (Talmy, 1985, s. 74). Temel olaydaki bileşenlerden “yol” da hareket fiilinin kendisi tarafından kodlanabilir. Fiil kökünün hem hareket olgusunu hem de yolu ifade etmesi sözcükselleştirme biçimlerinden biridir. Sami, Polinezya ve Romen dilleri bu türdeki dillerdendir. İspanyolca da bu türün yetkin bir örneğidir. İngilizcede ise yol anlamsal bileşeni, yüzeyde bulunan belirli bir yol edatı ve/veya mevcut edat ile sözcükselleştirilir (Talmy, 1985, s. 68-71), bu da bir diğer sözcükselleştirme biçimidir.

Yol, anlamsal bileşeninin Talmy’nin tipolojisi için önemli bir ölçüt olduğunu ifade etmek mümkündür. Farklı dillerin genellikle belirli bir semantik kategori için farklı sözcükselleştirme kalıpları sergileyeceğini belirten Talmy; dilleri, çerçeveleme olayının şematik özünü karakteristik olarak ifade ettikleri yere göre -fiilde veya fiilin uydusunda- iki tipolojik kategoriye ayırır: eylem-çerçeve diller ve uydu-çerçeve diller (Talmy, 2000, s. 77). Bu tipoloji Talmy’nin ortaya koyduğu hareket tipolojisinin bir parçasıdır (Talmy, 1991, s. 480). Uydu terimi ise “isim cümlesi veya edat cümlesi dışında kalan ve fiil köküyle kardeşlik ilişkisi içinde olan herhangi bir bileşenin dil bilgisel kategorisi” olarak açıklanır. Uydu, bağımlı bir ek ya da serbest bir sözcük olabilir (Talmy, 2000, s. 102). Eylem çerçeve dillerde, İspanyolca *entrar*- “move in”, *salir*- “move out”, *subir*- “move up”, *bajar*- “move down”, *pasar*- “move past/through”

gibi biçimlerde olduğu gibi yol anlamsal bileşeni, fiil kökünde içsel olarak kodlanmaktadır. Ancak Romen dilleri dışındaki Hint Avrupa dillerinin çoğunda yol anlamsal bileşeni; İngilizcedeki *in, out, up, down, past, through* gibi biçimlerle, bir başka ifadeyle uydu birimleriyle ifade edilmektedir (Talmy, 1985, s. 129).

Uydu çerçeveli dilleri, eylem çerçeveli dillerden ayıran bir diğer karakteristik özelliğin ise tarzın kodlanma biçimi olduğu söylenebilir. Tarz, bir katılanın ana eylemi veya durumuyla eş zamanlı olarak gösterdiği bir yardımcı eylem veya durumu ifade eder (Talmy, 1985, s. 128). İngilizce gibi uydu çerçeveli dillerin konuşurları, ana fiilde hareketi tarz ile birleştirme eğilimindedir. Ancak Türkçe ve Japonca gibi eylem çerçeveli dillerin konuşurları; tarzı bir alt fiilde, bir zarfta ifade eder veya hiç ifade etmez. Uydu çerçeveli dillerin konuşurları, tarz ve yolu kodlamak için genellikle İngilizce “The ball rolled down the hill” örneğindeki gibi bir cümle kullanırlar. Ancak, eylem çerçeveli dillerin konuşurları ise genellikle Türkçe “Top yuvarlanarak tepeden aşağı indi.” cümlesindeki gibi çoğunlukla biri hareketi tarz bakımından niteleyen yapıda olmak üzere iki ayrı cümle kullanırlar (Allen vd., 2007, s. 17).

İngilizcedeki fiil davranışlarının düzenli kalıplarını karakterize eden Levin ise hareket fiillerini; kendiliğinden yönlendirilmiş hareket fiilleri (verbs of inherently directed motion), ayrılma fiilleri (leave verbs), tarz bildiren hareket fiilleri (manner of motion verbs), bir araç kullanarak ortaya çıkan hareketlerin fiilleri (verbs of motion using a vehicle), dans fiilleri (waltz verbs), takip etme fiilleri (chase verbs) ve eşlik etme fiilleri (accompany verbs) olmak üzere yedi alt sınıfta ele alır. Kendiliğinden yönlendirilmiş hareket fiillerinin anlamı, açık bir yön tamamlayıcısı olmasa bile, hareket yönünü belirtir. Fiile bağlı olarak hedefi, kaynağı ve hareket yolunu bir edat öbeği aracılığıyla ifade edebilecekleri gibi doğrudan bir nesne ile ya da her ikisiyle de kodlayabilirler. Hareketin tarzını belirtmeyen ayrılma fiilleri, sadece bir yerden uzaklaşma hareketinin gerçekleştiğini ifade ederler. Tarz bildiren hareket fiilleri yer değiştirmeyi içeren hareketi tanımlar; bununla birlikte hiçbir anlamının bir parçası olarak içsel bir yön belirtmez. Bu fiillerin hareket tarzını içeren anlamları bulunur. Takip etme fiilleri genellikle geçicidir, takip eden özne ve takip edilen kişi nesnedir (Levin, 1993, s. 263-270).⁴

Talmy'nin tipolojisinde önemli bir yeri bulunan “tarz” ve “yol”un, Levin'in sınıflandırmasında da aslında temel bir rol üstlendiği görülmektedir. Kendiliğinden yönlendirilmiş fiiller içsel bir hareket yönü taşır. Aslında uydu çerçeveli bir dil olan İngilizce tipik olarak yolu fiilin dışında kodlar. Levin'in kendiliğinden yönlendirilmiş fiiller grubunda ele aldığı *enter, exit, pass, rise, descend, return, cross* vb. gibi fiilleri Talmy, yol içeren belirli sayıdaki fiiller olarak sıralar ve bu fiillerin İngilizcenin en karakteristik fiilleri olmadığını, Latince kökenli dillerden alındığını belirtir (Talmy, 1985, s. 72). Bununla birlikte Levin'in tarz bildiren hareket fiilleri grubu da devininim şeklini içeren anlamlar taşır.

Türkçede hareket fiillerini doğrudan ya da dolaylı olarak konu alan çalışmaların bir kısmında da Talmy'nin dilleri iki kategoriye ayıran tipolojisi esas alınır. Çoğunlukla devininim eylemleri teriminin tercih edildiği bu çalışmalarda genellikle dil edinim

⁴ Levin'in araştırmasındaki ölçütler ve anlamsal ilişkileri temel alarak Türkçedeki fiil sınıflarını belirleyen Bozaner bu sınıflandırmasında Türkçe hareket fiillerinin taksonomisine de yer verir. Detaylı bilgi için bk. Bozaner (2022).

sürecinde hareket fiillerinin kazanımı ve kullanımı, tipolojik olarak iki farklı dil olan Türkçe ve İngilizcede hareket fiillerinde tarz ve yolun görünümü ile her iki dilin karşılıklı çevirilerinde hareket fiillerinin hedef dile nasıl uyarlandığı konuları ele alınır.⁵

Özçalışkan, gerçek hareket üzerine yapılan çalışmaların da Talmy'nin tipolojik ayrımını desteklediğini, uydu çerçeveli bir dil olan İngilizce konuşurlarının eylem çerçeveli bir dil olan Türkçe konuşurlara kıyasla daha yüksek oranda tarz bildiren fiiller kullandıklarını ve hareket betimlemelerinde tarz anlatan fiillerin daha çeşitli olduğunu belirtir. Bununla birlikte hareket kaynak alanındaki diller arası bu farklılıkların metaforik kullanımlara uzanıp uzanmadığı sorusunun cevaplanmayı beklemekte olduğunu vurgular (Özçalışkan, 2003, s. 190). Bu doğrultuda, bu çalışmada Azerbaycan Türkçesindeki hareket-duygu metaforları tespit edilirken kaynak alandaki hareket fiillerinin Talmy'nin sözlükselleşme modeli bakımından görünümünü betimlemek de amaçlanmıştır. Çalışmada kaynak alandaki hareket fiillerinin sınıflandırılmasında Türkçe hareket fiilleri için Talmy'nin tipolojisini temel alan Yelkenaç (2006) ve Türkçede tarz anlatımını taşıyan fiillerin anlam bilimsel özelliklerini belirleyen Uçar'ın (2006) araştırmalarından faydalanılmıştır. Yelkenaç; 30-72 ay arası çocuklarda Türkçe hareket fiillerinin edinimi ve kullanımlarını incelediği çalışmasında, Talmy'nin önerdiği sözcükselleşme modelini esas alarak Türkçe hareket fiillerini hem hareketi hem de figürün yolunu birlikte kodlayan “yol hareket fiilleri” (*gir-, çık-, aç-, al-, düş-, uyan-, geç-* vb.), yön belirtmeyen ancak hareketin oluş biçimini bildiren “tarz hareket fiilleri” (*kaç-, yakala-, at-, sık-, çarp-, dök-, uç-* vb.) ve ettirgenlik bildiren ya da edici ile etkilenin birlikte hareket ettiği “nedenli hareket fiilleri” (*kapat-, getir-, götür-, devir-* vb.) olmak üzere üç grupta ele alır (Yelkenaç, 2006, s. 36-50). Uçar, eylem çerçeveli bir dil olan Türkçede tarz anlatan hareket fiillerinin az olsa da bulunduğunu ve yer değişikliği anlamı bildirirken içsel olarak yolu da taşıdıklarını ifade eder. Bununla birlikte Türkçede tarzın genellikle belirteçler ve düşün sesler yoluyla kodlandığını ve Türkçe hareket fiillerinin uzam (*uç-, bat-, dal-*), motor örüntü (*emekle-*,

---

⁵ Aksan (1997) devinim anlatan geçişsiz fiillerin anlam bilimsel özelliklerini belirlerken Talmy (1985) ve Levin'in (1993) sınıflandırmalarını esas alarak örneklemini oluşturur. Özçalışkan & Slobin (2003) de Talmy'nin olayların dilsel kodlanmasına yönelik tipolojik yaklaşımını takip ederek Türkçe ve İngilizcede hareket tarzının ifadesinde kodlanabilirlik etkilerini karşılaştırır. Gökmen & Li (2015) 7-11 yaş çocukları için tasarlanmış Türkçe çocuk kitaplarında hareket fiillerinin kullanım düzlemlerini betimler. Özyürek vd. (2008) tipolojik olarak farklı iki dil olan Türkçe ve İngilizceyi öğrenen çocuklarda bir hareket olayının tavır ve yol bileşenlerini ifade etme biçimlerinin konuşmadaki ve ortak konuşma jestlerindeki değişiminin ne zaman ve nasıl geliştiğini takip ederler. Demirtaş (2009) ileri düzeyde İngilizce bilen Türklerin, İngilizce ve Türkçede hareket fiillerini nasıl ifade ettiklerini inceler. Babanoğlu (2018) ana dili Türkçe olan öğrenciler ile ana dili Almanca olan öğrencilerin İngilizce kompozisyonlarında hareket fiili kullanımlarını istatistiksel olarak değerlendirir. Badem (2020) yabancı dil olarak İngilizce öğrenen Türk öğrencilerin birinci ve ikinci dillerinde hareket fiillerini kullanımlarını karşılaştırır. Önal (2022) dillerin tipolojik eğilimine odaklanarak İngilizce (uydu-yönelik bir dil) ve Türkçe (fiil-yönelik bir dil) hareket fiillerini inceler. İşler (2022) Türkçe ve İngilizcede hareket fiillerinin kullanımını sıklık ve çeşitlilik bakımından inceleyerek her iki dilin karşılıklı çevirilerinde söz konusu fiillerin hedef dilin gerekliliğine nasıl uyarlandığını tespit eder. Karahan ve Gökçe (2022) Türkçe ve İngilizce kısa hikâyeleri ve bunların Türkçe çevirilerini karşılaştırarak tipolojik olarak karşıt iki dil olan İngilizce ve Türkçe arasında konum değişikliğine bağlı olarak üslubun nasıl kodlandığını araştırır.

kaç-, *koş-*), hız (*dal-*, *fırıla-*, *hopla-*), tavrı (*atla-*, *çevir-*, *kay-*), araç (*kay-*, *uç-*) ve istemlilik (*kaç-*, *koş-*, *yürü-*) anlatımlarıyla tarz gösterdiği belirtilir (Uçar, 2006).

2. Duygu Fiilleri

Pek çok disiplinin inceleme konusu olan duygular, dil bilimi çalışmalarında üç perspektiften ele alınır: duyguların kavramlaştırılması, duyguların ifadesi ve dilin temellendirilmesi. *Aşk*, *öfke*, *şaşkınlık* vb. isimler ya da *mutlu*, *üzgün*, *öfkeli* vb. sıfatlar ile duygulardan bahsedilebileceği gibi “başlayan, güçlenen ve kaybolan” yönleri ile aslında birer süreç olan duygular, süreç sözcükleri fiillerle de doğal bir şekilde kavramlaştırılırlar (Foolen, 2012, s. 349-352).

Duygu fiilleri, duygusal sürecin bilişsel boyutundaki öfke, üzüntü, korku, şaşkınlık, sevgi, haz, utanç, iğrenme gibi çok çeşitli tepkilerden birinin ya da birkaçının etkisinde olma faaliyetinin dilsel ifadeleridir (Bilgin Aksoy, 2022, s. 75). Duygu fiilleri, çoğunlukla mental fiillerin bir alt sınıfı olarak ele alınır (örnek olarak bk. Kuliev, 1992; Croft, 1993; Lock, 1996; Goatly, 1997; Erdem, 2004; Yaylagül, 2005; García-Miguel & Albertuz, 2005; Biber vd., 2007; Şahin, 2012; Halliday, 2014; Yıldız, 2016; Hirik, 2018; Seçkin, 2020; Bilgin Aksoy, 2021; Sandalyeci, 2023). Çeşitli diller ile ilgili yapılan çalışmalarda mental fiiller ya da duygu fiilleri, anlamları gereği bir arada bulunabilecekleri üyeler ve bu üyelerin semantik rolleri ile değerlendirilir. Croft, mental fiillerin katılanlarının semantik rollerini deneyimci (*experiencer*) ve uyarıcı (*stimulus*); Lock ve Halliday algılayan (*senser*) ile algılanan (*phenomenon*) olarak ele alırken Van Valin ve Isse mental fiillerin alt sınıfı olarak ele aldıkları duygu sürecinin katılanlarını sırasıyla duygu sahibi (*emoter*) ve hedef (*target*), deneyimci (*experiencer*) ve konu (*theme*) olarak belirler (Croft, 1993, s. 55-56; Lock, 1996, s. 104-105; Halliday, 2014, s. 311; Van Valin, 2004, s. 62-68; Isse, 2008, s. 968-983). Belletti ve Rizzi de duygu fiillerinin bir deneyimci (*experiencer*) ve bir konuya (*theme*) sahip olduğu hususunda standart bir görüş olduğunu belirtir (Belletti & Rizzi, 1988, s. 291-292). Bu çalışmada duygu süreçleri Fillmore’un durum dil bilgisi ışığında, deneyim çerçeveleri ile değerlendirilecektir. Deneyim çerçevesi (*experience frame*), bir bilişsel ya da duygusal durum veya olayın deneyimleyenini (deneyimci “*experiencer*”), deneyimi tetikleyen algı veya olayı (uyarıcı “*stimulus*”) ve deneyimin içeriğini (içerik “*content*”) sunar. Deneyim durum çerçevelerinde “Ben kazayı hatırladım.” cümlesindeki gibi deneyimci (*ben*) ve içerik (*kaza*); “Gürültü bana kazayı hatırlattı.” cümlesindeki gibi uyarıcı (*gürültü*), deneyimci (*ben*) ve içerik (*kaza*) ve “Bu müzik beni rahatsız ediyor.” cümlesinde olduğu gibi uyarıcı (*bu müzik*) ve deneyimci (*ben*) yer alabilir (Fillmore, 2003, s. 471-472).

Duygu olgusunun yoğunluk, süreklilik, çeşitlilik, öznellik gibi türlü özelliklere sahip olması psikoloji alan yazınında duygu kavramının kesin bir tanımının yapılmasını güçleştirir. Bununla birlikte duyguların tasnifi hususunda da bir görüş birliğine varılamaması psikologları duyguları sınıflandırmaktansa temel duyguları belirlemeye yöneltir (Cüceloğlu, 2019, s. 260). Duygu teorisyenlerinin temel, birincil ya da esas duygular ile ilgili önerileri de birbirinden farklılık gösterir.⁶ Goleman, duyguların kümeler bağlamında ele alınması gerektiğini belirtir. Öfke, üzüntü, korku, zevk, sevgi,

⁶ Çeşitli araştırmacıların temel duygular ile ilgili önerdiği listeler için bk. Ortony & Turner, 1990, s. 316.

utanç gibi başlıca kümelerin her birinin özünde temel bir duygusal çekirdek bulunur ve bu çekirdekten temel duygunun akrabaları mutasyonlarla halkalar hâlinde yayılır. Örneğin acı, keder, neşesizlik, kasvet, melankoli, kendine acıma, yalnızlık, can sıkıntısı, umutsuzluk ve depresyon; üzüntü temel duygusunun çeşitleridir (Goleman, 2021, s. 373-375). Bu çalışmada da tespit edilen metaforik ifadelerin bildirdiği duygusal süreçler; aşk, hayret, heyecan, istek, korku, nefret, öfke, özlem, utanç, üzüntü ve zevk temel duyguları altında toplanmıştır. Tek bir araştırmacının temel duygu listesine bağlı kalmak yerine tespit edilen duygusal süreçlerin bildirdikleri anlamlardan yola çıkarak temel duygu listelerinden bir seçki oluşturulmuştur.

3. Duyguların İfade Biçimi Olarak Metaforlar

Duygular ile ilgili söz varlığı anlatımsal (expressive) ve betimleyici (descriptive) olmak üzere iki grupta ele alınabilir. İfade ettikleri ya da ilgili oldukları duyguları tanımlayan *öfke* ve *öfkeli*, *mutluluk* ve *mutlu*, *üzüntü* ve *üzgün* gibi betimleyici sözcükler kategorisi, şaşkınlığı anlatan *vay*, sıkıntı ya da bıkkınlık bildiren *of* gibi duygusal durumları anlatımsal olarak bildiren kategoriden çok daha geniş bir duygu terimleri kategorisidir. Bununla birlikte duygu dilinde, betimleyici ifadeler içerisinde yer alan, duygu türlerini adlandırmaktan ziyade duyguların yoğunluk, neden, kontrol gibi çeşitli yönlerini ifade eden mecazi (figurative) terim ve ifadeler grubu -metaforik ve metonimik ifadeler- da aynı grup içerisindeki gerçek (literal) anlamlı ifadelerden daha büyük bir yere sahiptir (Kövecses, 2000, s. 2-6). Bu doğrultuda farklı yoğunluklara ve sürekliliklere sahip, bir başkası tarafından doğrudan gözlemlenemeyen öznel deneyimler olan duyguların ve duygusal süreçlerin ifadesinde metaforların önemli bir rolü bulunduğu söylenebilir.

Lakoff ve Johnson, Kavramsal Metafor Kuramı ile metaforun insanın kavramsal sisteminin doğal bir ürünü olduğunu ileri sürer. Lakoff ve Johnson'a göre metafor, esasında bir şeyi başka bir şeye göre kavramanın bir yoludur ve metaforun asli işlevi "anlamak"tır (Lakoff & Johnson, 1980, s. 36). Başka bir ifadeyle fiziksel olmayan, tam olarak tanımlanmamış deneyimlerin yapılandırılmış olanlar aracılığıyla kavramlaştırılmasını sağlayan bilişsel bir sistemdir (Lakoff & Johnson, 1980, s. 56-60). İnsanın kavramsal sistemi, düşünceleri ile birlikte günlük hayattaki işleyişini de düzenlediği için günlük gerçeklikleri tanımlamada merkezî bir rol oynar. Çoğu zaman otomatik olarak işleyen kavramsal sistemi çözümlemenin etkili bir yolu ise onunla aynı sisteme sahip olan dile bakmaktır. Günlük dilde "Argümanımdaki bütün zayıf noktalara saldırdı.", "Eğer bu stratejiyi kullanırsan senin işini bitirir." gibi çeşitli ifadelerde görebileceğimiz TARTIŞMA SAVAŞTIR metaforu, tartışırken gerçekleştirdiğimiz eylemleri yapılandırır. Böylece kavram ve eylem gibi dil de metaforik olarak yapı kazanır (Lakoff & Johnson, 1980, s. 3-5).

Bir deneyim alanının başka bir deneyim alanını anlamak için kullanıldığı kavramsal metaforlar, bir kaynak ve bir hedef alan arasında bir dizi sabit ilişki -eşlemeler- içerir. Anlamaya çalışılan kavramsal alana hedef alan, bu amaçla kullanılan kavramsal alana ise kaynak alan denir. Bir metaforu tanımak, kaynak ve hedef alanlardaki sistematik eşlemeleri bilmek demektir. Hedef kavramın herhangi bir ögesi kaynak kavramın herhangi bir ögesine eşlenemez. Bilinçaltında yer alan bu eşleme kümesinin bilgisi ancak analiz amacıyla farkındalık düzeyine ulaşır. Bununla birlikte kavramsal bir metafor bilindiğinde, onu yansıtan dilsel ifadeler, dil topluluğu için geleneksel olarak sabitlenmiş eşlemeleri ihlal etmeyecek şekilde kullanılır. Kaynak alanlar genellikle hedeflerden daha somut veya fiziksel ve daha net bir şekilde tanımlanmış kavramlar

hedefler oldukça soyut ve daha az belirgin olma eğilimindedir (Kövecses, 2002, s. 9-15).

Metaforik eşlemeleri, birincil ve karmaşık metaforlar olarak ayırmayı öneren Grady, birincil metaforların metaforu mümkün kılan anlamsal ve kavramsal mekanizmanın önemli unsurları olduğunu ileri sürer. Bununla birlikte insan deneyiminin tekrarlayan özelliklerinden kaynaklanan kavramsal bağlardan oluşan birincil metaforlar, dil ve düşüncedeki evrenseller olarak düşünülebilir (Grady, 1997, s. 264-266). Sinirsel bağlantılar aracılığıyla doğrudan kavramsal haritalama yoluyla ve doğal olarak edinilen birincil metaforların aksine karmaşık metaforlar kavramsal harmanlama ile kurulur. Evrensel erken deneyimlerin yol açtığı evrensel birincil metaforlar, evrensel veya kültürel kavramsal metaforlara dönüşür. Örneğin Batı kültüründeki “YAŞAM AMAÇLI BİR YOLCULUKTUR” karmaşık metaforu, herkesin hayatta bir amacı olması gerektiğine dair kültürel inancın, “AMAÇLAR HEDEFLERDİR” ve “EYLEMLER HAREKETLERDİR” birincil metaforlarının ve bir dizi varış noktasına yapılan uzun bir yolculuğun amaçlı bir yolculuk olduğu gerçeğinin bir sonucudur (Lakoff & Johnson, 1999, s. 46, 60-61).

Sweetser, zihinsel durumlar ile ilgili bilişsel ve dil bilimsel incelemelerindeki belirli metaforik eşlemeleri göz önünde bulundurarak belli fiziksel durum ve hareket fiillerinin mental durumlar gibi soyut anlam alanlarının söz varlığı için muhtemel kaynaklar olduğunu ifade eder (Sweetser, 1990, s. 19-20). Lakoff ise olayları, hareketleri, faaliyetleri ve durumları kavramak için kullanılan olay yapısı metaforlarının metaforik eşlemeler içerisinde evrensellik açısından önemli bir aday olduğunu belirtir (Lakoff, 1993, s. 248-249). Tipolojik olarak farklı dil sınıflarından olan İngilizce ve Türkçede metaforik hareketi karşılaştıran Özçalışkan, her iki dilde de duygusal ve mental durumların, hareket kaynak alanına en çok dayanan hedef alanlar olduğunu dile getirir (Özçalışkan, 2003, s. 194). Erdem, hareket fiillerinin mental süreçte metaforlaşmasının çağdaş Türkmen Türkçesinde olduğu kadar Mahtumkulu'nun şiirlerinde de yaygınlığına dikkat çeker. Bununla beraber söz konusu metaforlaşmaların hareket fiilinin tek başına kullanılmasıyla gerçekleşebileceği gibi metonimik özellik taşıyan bir isim ile birlikte de (*göz sal-*, *göz dik-* vb.) meydana gelebileceğini belirtir (Erdem, 2018, s. 566). Bu çalışma da Azerbaycan Türkçesinde duygu hedef alanının uzaydaki hareket açısından metaforik yapılandırılmasını ortaya koymayı hedeflemektedir.

4. Azerbaycan Türkçesinde Hareket Sürecinden Duygu Sürecine Metaforik Geçişler

Metaforik hareket, hareket dışı bir yoruma sahip olan ve metaforik konum değişikliği içeren, ister kendiliğinden isterse dış kaynaklı gerçekleşen herhangi bir hareket fiili olarak tanımlanır (Özçalışkan, 2003, s. 192). Hareket kaynak alanı ile duygu hedef alanını birbirine bağlayan hareket-duygu metaforlarını da “gerçek hareketi belirten terimler aracılığıyla duygusal bilinçteki değişiklikleri bildiren ifade türleri” olarak açıklamak mümkündür (Jacobsson, 2015, s. 16). Bu doğrultuda çalışmada hareket süreci ile yapıya kavuşturularak dile getirilen duygusal süreçler tespit edilirken söz konusu duygusal sürecin yer aldığı bağlamın gerçek bir hareket bildirmemesi ve hareket sürecindeki figürün rolünü üstlenen deneyimci ya da uyarıcının da uzaydaki konumunda bir değişiklik olmaması temel kriter olarak belirlenmiştir. Bununla birlikte metaforik olarak hareket edenin deneyimci ya da uyarıcı değil, duygunun kendisi

olduğu *canını qorxu almaq* “çok korkmak” gibi kullanımlar ve duyguların uzaydaki hareket açısından anlaşılabilir davranışsal dışa vurumlarını da içeren *papağını göyə atmaq* “sevinmek”, *başına döymək* “pişman olmak” gibi ifadeler ayrıca incelenmesi gereken konular olmakla beraber bu çalışmanın kapsamının dışındadır.

Azerbaycan Türkçesinde tespit edilen hareket-duygu metaforlarında; duygusal durumların deneyimcinin içinde ya da dışında yer aldığı mekânlar açısından, duyguların deneyimci ya da uyarıcı tarafından hareket ettirilebilen nesnelere açısından ve duygusal faaliyetlerin hareketler açısından anlaşıldığı görülür. Bu nedenle çalışmada Azerbaycan Türkçesinde metaforik olarak uzaydaki hareketle yapılandırılan duygusal süreçler -hedef alanlar- üç tür birincil metaforik eşleme altında ele alınmış ve her eşlemenin altında hareket-duygu metaforları kaynak alandaki hareketin türüne göre değerlendirilerek örneklerle açıklanmıştır. Hareket-duygu metaforlarının hedef alan çeşitliliğini ortaya koyabilmek amacıyla uzaydaki hareketle yapılandırıldığı tespit edilen bütün duygusal süreçler örneklendirilmiştir.

4.1. DUYGUSAL DURUMLAR MEKÂNLARDIR⁷

Fiziksel varlığı ile dünyanın geri kalanından ayrılan insan, içeri-dışarı yönelimine sahip bir taşıyıcı ya da kapsayıcıdır. Bu sebeple insanlar; görüş alanı, olaylar, eylemler, aktiviteler ve durumlar ile ilgili deneyimlerinin bir kısmını kapsayıcı olarak kavramlaştırırlar. Pek çok durum da bir mekân olarak görülür ve “depresyona girmek” ya da “aşka düşmek” örneklerindeki gibi kapsayıcı bir metafor ortaya çıkar (Lakoff & Johnson, 1980, s. 29-32).⁸

Bu bölümde; çalışmanın örneklem sınırları içerisinde Azerbaycan Türkçesinde tespit edilen, duygusal bir durumdan bir başkasına geçiş ya da bir duygusal durumda bulunma sürecinin hareket kaynak alanı aracılığıyla kapsayıcı bir mekân olarak kavramlaştırıldığı kullanımlar değerlendirilmiştir. Söz konusu metaforik ifadeler, kaynak alandaki hareket sürecini bildiren fiillerin “yol” anlatması, “nedenli” olması ve “tarz” anlatması bakımından üç grupta ele alınmıştır.

Azerbaycan Türkçesinde yolu kodlayan hareket fiilleri kullanılarak kurulan DUYGUSAL DURUMLAR MEKÂNLARDIR metaforik eşlemeleri için tespit edilen kullanımlar aşağıdaki gibidir:

- Kaynak alanı “çixmaq” ve “gəlmək” olan metaforik ifadeler:

(1) *Nədən ki, indi Maral xanım öz aşiqinə tamamən inandı və şəkk-şübhədən çıxdı.* (SR, 235) “Çünkü artık Maral Hanım sevgilisine tamamen inandı ve şüphelerden arındı.”

(2) *Qoca xana qayıdan cavan atalıq hissi onu daha qəmdən çıxıb ayılmağa, bir insan kimi mərhəmətli olmağa çağırırdı.* (SR, 71) “Koca Han’a yeniden gelen taze babalık hissi onu kederinden çıkıp kendine gelmeye, bir insan olarak daha merhametli olmaya çağırıyordu.”

⁷ Bu çalışmada kavramsal metaforların alan yazınındaki gösterilme biçimine bağlı kalınarak metaforik eşlemeler büyük harflerle yazılmıştır.

⁸ Kapsayıcı imaj, duygularla ilişkili olarak bedeni kavramlaştırmanın evrensel bir yolu gibidir. Dünyadaki pek çok kültürde duygular beden içindeki olaylar olarak görülür (Kövecses, 2000, s. 37). Türkiye Türkçesinde ve Türkçenin tarihî metinlerinde duyguların ifadesinde kapsayıcı metaforların kullanımı çeşitli çalışmalarda ele alınmıştır. İlgili çalışmalara örnek olarak bk. Aksan (2006), Gen (2014), Dinçer (2017, 2019).

(3) *Görünüür, biçarə Məhtaban hər necə çalışıb-çapalasa də, sarsıntılı ruhi əzab-əziyyətdən çıxsa bilmirdi!..* (SR, 115) “Görünen o ki, zavallı Mehtaban ne kadar uğraşsa da içinde bulunduğu kederli azeptan kurtulamıyordu!”

(4) *Çün mən matəmdən çıxmayan, məsum körpənin yasını saxlayan anayam!* (SR, 145) “Çünkü ben matemden çıkmayan, masum bir bebeğin yasını tutan anneyim!”

(5) *Kruger hər gün 12 krevetka yediyini, tez tez mahnı oxuduğunu, stresdən çıxmaq üçün isə fit çaldığını deyib.* (URL-2) “Kruger, her gün 12 karides yediğini, sık sık şarkı söylediğini ve stresten kurtulmak için ıslık çaldığını söyledi.”

(6) *Padşah bu fikrin dərinliyindən cuşa gəldi və cuşa gəlib ardını düşünməyə başladı. “Çox əcəb, əgər mənim arvadım, ailəm, həmpəşəm, dostum, curum yoxdursa, heç olmasa ortağım olmalıdır — yuxusuzluq şəriklərim.* (A, 529) “Padişah, bu düşüncenin derinliğinden heyecanlanmıştı ve bu heyecanla konuyu daha derin düşünmeye başladı. Çok garip, eğer bir eşim, ailem, meslektaşım, dostum, yoldaşım yoksa en azından ortağım olmalı; uykusuzluk ortaklarım.”

(7) *Lakin o, heç vaxt bugünkü qədər sevinib, eşqə gəlməmişdi.* (PMC, 284) “Ama o, hiçbir zaman bugünkü kadar sevinip aşka gelmemişti.”

(8) *Kişinin ximircəklə boğazını kobud, iri barmaqları arasında hiss edib təzədən dəhşətə gəldi.* (SN, 59) “Adamın kıkırdaklı boğazını sert ve iri parmaklarının arasında hissedince yeniden dehşete kapıldı.”

(9) *Anketov bu sualdan heyrətə gəldi.* (PMC, 388) “Anketov, bu soru karşısında hayrete düştü.”

(10) *Lal oğlan daha dayana bilmədi. Necə həvəsə gəldisə, əlini döş cibinə saldı. Bir şax yüzlük çıxardıb ürəklə ona tərəf uzatdı.* (SN, 733) “Dilsiz oğlan daha fazla dayanamadı. Nasıl heveslendiyse elini göğüs cebine attı. Yepyeni bir yüzlük banknot çıkarıp içtenlikle ona uzattı.”

(11) *Məlum məsələdir ki, insanların bu virusla həyəcana gəldiyi günlərdə məlumat dərhal diqqət çəkdi və hər kəs həmin apteklərin yeri ilə maraqlanmağa başladı.* (URL-3) “İnsanların bu virüs nedeniyle tedirgin olduğu günlerde, bu bilginin hemen dikkat çektiği ve herkesin o eczanelerin yerini merak etmeye başladığı bilinen bir gerçektir.”

(12) *Daim xalqımızın yanında olduğunuzdan, tapşırıq və tövsiyyələrinizlə əztəminatlı ailələrə maddi yardımlar edilməsindən və görülən işlərdən ilhama gələn xalqımızın təşəbbüslərinizə qoşulması bizləri çox sevindirdi.* (URL-4) “Halkımızın daima yanında olmanızdan, talimat ve tavsiyelerinizle düşük gelirli ailelere maddi yardım sağlanmasından ve yaptığınız çalışmalardan ilham alan halkımızın girişimlerinize katılması bizleri çok sevindirdi.”

(13) *Hekayə bu cür qurtarırdı ki, bir gün Macərə, nəhayət insafa gəlirdi və Xəyalə deyirdi ki, axşam saat düz 8-də mənə zəng vur.* (A, 510-511) “Hikâye şöyle bitti: Bir gün Macera sonunda insafa geldi ve Heyal’e ‘akşam saat sekizde beni ara’ dedi.”

(14) *Qoca Həlaku bütün bunları öz-özlüyündə götür-qoy etdikcə qəzəbə dolur, qeyzə gəlirdi.* (SR, 72) “Yaşlı Helaku bütün bunları kendi kendine düşündükçe öfkeleniyor, hiddetleniyordu.”

(15) *Bir xeyli ümid və yalvarışla baxandan, him-cimlə, başınla, əlinlə çağırırdıqdan sonra boynunu bantlı “pəhləvanlardan” biri, deyəsən, rəhmə gəlib, tənbel-tənbel sənə ancaq ona görə yaxınlaşır ki, bu stola xidmət göstərilmədiyini bildirsin.* (A, 323) “Uzun bir süre ümit ve yalvarışla bakıp kaş gözle, başınla, elinle çağırırdıktan sonra

boynu bandanalı ‘pehlivanlardan’ biri sanki sana acımış gibi gönülsüzce yaklaşarak bu masaya servis yapılmadığını söylesin.”

(16) *Bunu da sırası işçilər görür, danışır, tez-tez narazılıqlarını bildirirdilər. Mən də bunları eşitməkdən təngə gəlmişdim.* (SN, 310) “Bunu da sıradan işçiler görüyor, konuşuyor, sık sık memnuniyetsizliklerini bildiriyorlardı. Ben de bunları duymaktan usanmıştım.”

(17) *...nəhayət, qəti inkar və doğmalıqdan hədsiz vəcdə gəlmə şəklində özünü göstərən xarakter-ruh dəyişmələri ilə açıqlayırlar.* (A, 17) “... nihayet katı inkâr ve dogmacılıktan kaynaklanan aşırı vecde gelme şeklinde kendini gösteren karakter değişimleri ile açıklıyorlar.”

Azerbaycan Türkçesinde içsel olarak yol anlatan hareket fiillerinden “içeriden dışarıya varmak, gitmek”⁹ anlamındaki *çıxmaq* ve “hareket ederek bir yere varmak” anlamındaki *gəlmək* fiilleri, figürün zemine göre konumunun değişikliğini bildirir. *Çıxmaq* fiilinde hareket zeminin dışında, *gəlmək* fiilinde ise zeminin içinde son bulmaktadır. *Çıxmaq* ve *gəlmək* fiillerinin metaforik olarak kullanıldığı duygusal süreçlerde de söz konusu fiillerin semantik parametrelerini takip etmek mümkündür. 1, 2, 3, 4 ve 5 numaralı örneklerde sırasıyla “şəkk-şübhə”, “qəm”, “əzab-əziyyət”, “matəm” ve “stres” duyguları ya da içerikleri zemin olarak yapılandırılır, hedef konum ise bu zeminlerin dışı olarak belirlenir ve *çıxmaq* fiili ile söz konusu duygusal süreçlerin deneyimci için sonlandığı ifade edilir. 6 ve 17 numaralar arasındaki örneklerde ise sırasıyla “cuş”, “eşq”, “dəhşət”, “heyrat”, “həvəs”, “həyəcan”, “ilham”, “insaf”, “qeyz”, “rəhm”, “təng” ve “vəcd” duyguları/içerikleri zemin olarak yapılandırılır, hedef konum bu zeminlerin kendisidir ve *gəlmək* fiili ile deneyimci için söz konusu duygusal süreçlerin başladığı bildirilir.

Çıxmaq fiilinin “şəkk-şübhədən çıx-” örneğinde korku, “qəmdən çıx-”, “əzab-əziyyətdən çıx-”, “matəmdən çıx-” ve “stresdən çıx-” örneklerinde ise üzüntü için metaforik kullanımı görülür. Bu metaforlarda temel olumsuz duygulardan olan korku ve üzüntü kişinin içerisinde bulunduğu sınırları belirli mekânlardır. Dolayısıyla KORKU/ÜZÜNTÜ SINIRLAYICIDIR karmaşık metaforundan da söz edilebilir. *Gəlmək* fiilinin ise “cuşa gəl-”, “eşqə gəl-”, “ilhama gəl-” ve “vəcdə gəl-” örneklerinde zevk, “həyəcana gəl-” ve “dəhşətə gəl-” örneğinde korku, “heyratə gəl-” örneğinde hayret, “həvəsə gəl-” örneğinde istek, “insafa gəl-” ve “rəhmə gəl-” örneklerinde üzüntü, “qeyzə gəl-” örneğinde öfke, “təngə gəl-” örneğinde nefret için -hem olumlu hem de olumsuz duygular için- metaforik kullanımları tespit edilmiştir. Bu kullanımlarda duyguların varılan yerler olarak tasavvur edilmesi aynı zamanda DUYGUSAL DURUMUN DEĞİŞMESİ YOLCULUK ETMEKTİR karmaşık metaforunu da düşündürebilir. Deneyimci, *çıxmaq* fiilinin metaforik kullanımı ile ifade edilen duygusal süreçlerde mekân olarak tasavvur edilen bir duygunun dışında yer alırken *gəlmək* fiilinin metaforik kullanımı ile ifade edilen duygusal süreçlerde duygunun içine yerleştirilir.

- Kaynak alanı “düşmək” olan metaforik ifadeler:

(18) *Həsənağa kişi bunu gözünün qabağına gətirib dəhşətə düşdü.* (SN, 518) “Hasanağa, bunu gözünün önüne getirip dehşete kapıldı.”

⁹ İnceleme bölümündeki fiillerin anlamları açıklanırken *Azərbaycan Dilinin İzahlı Lüğəti* (2006) ve Türk Dil Kurumunun internet sitesinde bulunan *Güncel Türkçe Sözlük*'ten (URL-1) faydalanılmıştır.

(19) *Mən düşən dərdə düşsə; Mum olur. dağ da erir. Bayatı.* (ADİL I, 589) “Benim düştüğüm derde düşse dağ da erir mum olur.”

(20) *Axırda mən özüm də bir belə eşqə düşdüm, özümə bir yan tütəyi ələ gətirib başladım yavaş-yavaş çalmağa. C.Məmmədquluzadə.* (ADİL II, 37) “Sonunda ben de böyle bir aşka düştüm, kendime bir flüt alıp yavaş yavaş çalmaya başladım.”

(21) *Qərbi azərbaycanlıların haqqını tanımaq istəməyənlər ermənilərin Qarabağdan köçüb gedə biləcəklərindən andişəyə düşüblər!* (URL-5) “Batı Azərbaycanlıların haklarını tanımak istemeyenler, Ermenilerin Karabağ'dan taşınıp gitmesinden endişe ediyor.”

(22) *.. kranın altında gölləndikcə ortasından xırdaca deşik açılıb burulğan kimi burulan suya baxdı və təzədən həvəsə düşüb qurşaqdan yuxarı soyundu. İ.Hüseynov.* (ADİL II, 378) “... musluğun altında gölləndikçe ortasında küçük bir delik açılıp girdap gibi dönen suya baktı ve yeniden heveslenerek belden yukarısını çıkardı.”

(23) *Mələkə xanım bu sözdən xoşa düşdü. Qurbani.* (ADİL II, 470) “Meleke Hanım bu söz karşısında korkuya kapıldı.”

(24) *İndi neçə saat idi ki, əri getmişdi. Gec gəldiyindən arvad iztiraba düşüb vurnuxurdu. Ə.Haqverdiyev.* (ADİL II, 622) “Kocası gideli kaç saat olmuştu. Geç kaldığı için kadın huzursuzlanıp endişeleniyordu.”

(25) *Atalarından bir xəbər çıxmadı. Xədice bərk qorxuya düşmüşdü. S.S.Axundov.* (ADİL III, 182) “Babalarından haber yoktu. Hatice çok korkmuştu.”

(26) *Həm də bu, sadəcə həyatı üçün səksəkəyə düşmək deyildi.* (URL-6) “Hem de bu sadece hayatı için endişelenmek değildi.”

(27) *Mətbəxdəki arvadlar qara çadraya bürünmüş qadını gördükdə, şəkke düşmüş və cürbəcür fikirlər irəli sürməyə başlamışdılar. T.Ş.Simurq.* (ADİL IV, 207) “Mutfaktaki kadınlar, kara çarşafa bürünmüş kadını görünce şüphelenmiş ve çeşitli düşünceler ileri sürmeye başlamışlardı.”

(28) *Aggu baş verənlərdən “dəhşətə və şoka düşdüyünü” yazıb.* (URL-7) “Aggu, yaşananlardan dolayı dehşete düştüğünü ve şoka girdiğini yazdı.”

(29) *[Ahund:] Amma indi ki siz deyirsiniz, [Səriyyə] razı deyil, ərz olsun, mən də şübhəyə düşdüm. C.Cabbarlı.* (ADİL IV, 244) “Ahund: Ama şimdi siz Seriyə'nin razı olmadığını söylüyorsunuz, bilin ki ben de şüpheye düştüm.”

(30) *[Almaz:] Ay ana, sən elə nahaq yerə belə təşvişə düşürsən. C.Cabbarlı.* (ADİL IV, 333) “Almaz: Aman anne, sen boşuna böyle endişeleniyorsun.”

(31) *Xanlar anasının daha da narahat olduğunu, doğrudan da vahiməyə düşdüyünü görüb, onu toxdatmağa çalışdı. S.Rəhimov.* (ADİL IV, 458) “Hanlar annesinin daha da endişeli olduğunu, gerçekten de korkuya kapıldığını görüp onu sakinleştirmeye çalıştı.”

(32) *Gəlmədi aftabımız, keçdi nəhar nisfədən; Gör ki, mən ey fələk, bu gün bir nə zavalə düşmüşəm. S.Ə.Şirvani.* (ADİL IV, 646) “Gelmedi afitabımız, geçti öğle vakti. Ey felek, gör ki bugün nasıl bedbaht olmuşum.”

(33) *Mən gündən-günə həvəsdən düşdüm. Z.Xəlil.* (ADİL II, 378) “Benim gündən güne hevesim kalmadı.”

(34) *Keçər aylar, keçər illər, yaz, ey Vaqif, ömür azdır; Düşər bir gün laçın könlüm şeir, sənət marağından.* S.Vurgun. (ADİL III, 290) “Aylar geçer, yıllar geçer, yaz ey Vâgıf, ömür kısadır; bir gün gönlümün şiir ve sanat hevesi kırılır.”

(35) *Kamal.. ruhdan düşməyib [Cavadı] başqa bir xəbərlə sevindirmək istədi.* S.Vəliyev. (ADİL III, 664) “Kamal... karamsarlığa kapılmadan (Cavad’ı) başka bir haberle sevindirmək istedi.”

Azerbaycan Türkçesinde “yukarıdan aşağıya inmek” anlamı ile içsel olarak yol bilgisini kodlayan hareket fiillerinden *düşmək* fiilinde figürün hareketi yukarıdan zemine doğrudur ve zeminde sonlanır. 18 ve 32 arasındaki örneklerde sırasıyla “dəhşət”, “dərd”, “eşq”, “əndişə”, “həvəs”, “xof”, “iztirab”, “qorxu”, “səksəkə”, “şəkk”, “şok” “şübhə”, “təşviş”, “vahimə” ve “zaval” duyguları/içerikleri zemin ve hedef konum olarak yapılandırılır. Hedef konuma düşen deneyimci, söz konusu duygusal sürecin içerisinde. 33, 34 ve 35. örneklerde ise sırasıyla “həvəs”, “maraq” ve “ruh” duyguları/içerikleri zemin ve kaynak konum olarak yapılandırılır. Kaynak konumdan ayrılan deneyimci için söz konusu duygusal süreç sonlanır.

Düşmək fiilinin “dəhşətə düş-”, “əndişəyə düş-”, “xofa düş-”, “qorxuya düş-”, “səksəkəyə düş-”, “şəkkə düş-”, “şoka düş-”, “şübhəyə düş-”, “təşvişə düş-” ve “vahiməyə düş-” örneklerinde korku, “dərdə düş-”, “iztiraba düş-” ve “zavalə düş-” örneklerinde üzüntü, “eşqə düş-” örneğinde aşk, “həvəsə düş-” örneğinde ise istek için metaforik kullanımları tespit edilmiştir. Bu kullanımlarda aynı zamanda KORKU/ÜZÜNTÜ/AŞK AŞAĞIDADIR ve ÇOK FAZLA İSTEMEK AŞAĞIDADIR yönelim metaforlarından da bahsetmek mümkündür. “həvəsdən düş-”, “maraqdan düş-” ve “ruhdan düş-” ifadelerinde ise *düşmək* fiili heyecan duygusunun azaldığını ya da kaybolduğunu bildirmek için metaforik olarak kullanılır. Burada ise HEYECAN YUKARIDADIR metaforundan da söz edilebilir. Kemal Yunusoğlu, düşmek fiilinin Türkçede çoğunlukla olumsuz duygular ile ilgili kullanıldığını vurgular (Kemal Yunusoğlu, 2015, s. 1633-1634). Azerbaycan Türkçesinde ise 23 ve 34. örneklerde de görüldüğü gibi “heves”in hem aşağıda hem de yukarıda konumlandırılması dikkat çekicidir. Bu durum da Azerbaycan kültüründe, isteğin fazlasının olumsuz bir duygusal süreç olarak değerlendirilirken ilgi ve heyecanı canlı tutan istek durumunun ise olumlu karşılanması biçiminde yorumlanabilir.

Yol anlatan hareket fiillerinden *çıxmaq*, *gəlmək* ve *düşmək* fiilleri ile yapılandırılmış metaforik ifadelerin bildirdiği duygusal süreçlerin hepsinde deneyimci, özne konumundadır. İçerik ise söz konusu hareket fiili ile eş dizimli bir biçimde duygusal süreci bildirir.

Azerbaycan Türkçesinde kaynak alan olarak nedenli hareket fiilleri kullanılarak kurulan DUYGUSAL DURUMLAR MEKÂNLARDIR metaforik eşlemeleri için tespit edilen kullanımlar aşağıdaki gibidir:

- Kaynak alanı “buraxmaq” ve “qoymaq” olan metaforik ifadeler:

(36) *Mən ki, onun xasiyyətinə yaxşı bələd idim, bəs nəyçin onun dünənki hərəkəti məni heyərtlə buraxmışdı?* (A, 242) “Ben onun karakterini iyi biliyordum peki neden dünkü hareketi beni şaşırtmıştı?”

(37) *Bu xəbər qartal kimi hamının başında uçdu, hər kəsi, hər şeyi heyərtlə qoydu.* (PMC, 171) “Bu haber bir kartal gibi herkesin başının üzerinde uçtu, herkesi ve her şeyi hayrete düşürdü.”

Azerbaycan Türkçesinde “bir şeyi bir yere koymak” anlamındaki *buraxmaq* ve “bir şeyi bir yere bırakmak, bir şeyi bir yere yerleştirmek” anlamındaki *qoymaq* hareket fiilleri de hareketin yönünü ve sonucunu bildiren yol fiilleridir. Her iki fiilde de hareket zemini son bulur. 36 ve 37. örneklerde “heyrat” duygusu/içeriği zemin olarak tasavvur edilir. Bununla birlikte *buraxmaq* ve *qoymaq* fiilleri semantik olarak hareket sürecini gerçekleştiren -sürece neden olan- ve hareket sürecinden etkilenen iki tamlayıcıya ihtiyaç duyar. Bu fiillerin metaforik olarak kullanıldığı duygusal süreçlerde, duygusal sürecin deneyimcisi ile birlikte 36. örnekteki “onun dünənki hərəkəti” ve 37. örnekteki “bu xəbər” tamlayıcıları gibi duygusal sürecin başlamasına neden olan uyarıcı rolündeki tamlayıcı da yer alır.

- Kaynak alanı “gətirmək” olan metaforik ifadeler:

(38) *İndi o eħramın üstündə qarğa-quzğun dolaşib yoldan ötənləri dəhşətə gətirir.* (Y, 311) “Şimdi o piramidin üzerinde karga, kuzgun dolaşıyor ve yoldan geçenleri dehşete düşürüyor.”

(39) *Alqışa Füzuli, Nəsimi gəldi./ Eşqə gətirəndə qəzəllər səni.* (AM, 24). “Gazeller seni aşka getirdiğinde alkışa Fuzüli, Nesimî geldi.”

(40) ... və bizim bütün məhəlləmizdə evlərin qapısı ağzında təziyə çadırları qurulduğu bir vaxtda kiminsə evlənmək istəməsi, elçiliyə getməsi adamı *heyratə gətirirdi, üşüdüdü.* (Ea, 142) “... ve bizim mahalledeki bütün evlerin kapısının önünde taziye çadırlarının kurulu olduğu bir vakitte evlenmek isteyen veya görüclüğe giden birinin olması insanı hayrete düşürüyor, titretiyordu.”

(41) *Onlar bir-birini həvəsə gətirmiş kimi “Ay başına dönüm, qoyma gəldi”, - deyə qışqırır...* (Şİ, 43) “Onlar birbirini heveslendiriyor gibi ‘Ay gözünü sevdiğim, bırakma, geldi’ diye bağıyor...”

(42) *Limanın mənzərəsi Leonu həyəcana gətirmişdi.* (Q, 106) “Limanın manzarası Leo’yu heyecanlandırmıştı.”

(43) *Xumar məndən gizli o prokurorun yanına gedib, onun ayaqlarına düşüb, yalvarıb, ürəyinin xəstəliyindən söz acıb, prokuroru rəhmə gətirmək istəyib...* (MƏ, 181) “Humar, benden gizli o savcının yanına gidip ayaklarına kapanarak yalvarmış, kalp rahatsızlığından bahsederek savcıyı merhamete getirmek istemiş...”

(44) *Ürəyimə o da damıb ki, tikəcəyin abidə əzəmətli olduğu qədər də gözəl, gözoxşayan, qəlbləri rıqqətə gətirən olacaq.* (İH, 56) “İnşa edeceğiniz anıtın görkemli olacağı kadar güzel, göz alıcı ve kalpleri merhamete getirecek bir anıt olacağını hissediyorum.

(45) *“Xeyirsiz müştəri” onları da təngə gətirib bezdirmişdi.* (PMC, 78). “Hayırsız müşteri onları da bunaltıp bezdirmişti.”

(46) *Kosmosun açılmamış sirləri həmişə onu vəcdə gətirirdi.* (A, 573). “Kâinatın çözülmemiş sırları onu daima heyecanlandırır.”

Azerbaycan Türkçesinde içsel olarak yol anlatan hareket fiillerinden “gelmesini sağlamak” anlamındaki *gətirmək* fiilinde de ettirgenliğin etkisi ile hareket sürecinden etkilenen figürü, bir hareket ettiren bulunur. Figürün hareketi, hareket ettirenin hareketi ile birlikte zeminde son bulur. Nedenli bir yol fiili olan *gətirmək* fiilinin metaforik olarak kullanıldığı duygusal süreçlerde duygusal sürecin deneyimcisi ile duygusal sürecin başlamasına neden olan uyarıcı bir arada bulunur. 38 ve 46 numaralar arasındaki örneklerde “dəhşət”, “eşq”, “heyrat”, “həvəs”, “həyəcan”, “rəhm”, “rıqqət”,

“təng” ve “vəcd” duyuları/içerikleri zemin olarak yapılandırılır, hedef konum bu zeminlerin kendisidir. *Gətirmək* fiilinin “dəhşətə gətir-” örneğinde korku, “eşqə gətir-” örneğinde aşk, “heyratə gətir-” örneğinde hayret, “həvəsə gətir-” örneğinde istek, “həyəcana gətir-” ile “vəcdə gətir-” örneklerinde zevk ve “rəhmə gətir-”, “riqqətə gətir-”, “təngə gətir-” örneklerinde üzüntü için metaforik kullanımları söz konusudur.

- Kaynak alanı “salmaq” olan metaforik ifadeler:

(47) *Amma Əsəd Bəy qəti etiraz elədi: əməliyyata tab gətirməz; həm də özünü qiçsiz təsəvvür eləmək onu dəhşətə salırdı.* (Q, 559) “Ancak Esed Bey şiddetle itiraz etti; ameliyata dayanamazdı ve kendini bacaksız tasavvur etmek onu dehşete düşürüyordu.”

(48) *Salatın ixtiyar bir adamı dərdə saldıqlarına görə qardaşının əvəzinə utanır...* (Şİ, 224). “Salatın, ihtiyar bir adama sıkıntı verdikleri için kardeşi adına utanıyor...”

(49) *Əğyari eşqə salmağa ol şuxi-dilfirib... S.Ə.Şirvani.* (ADİL II, 37) “Ağyari âşık etmeye ol şuh-ı dil-firib...”

(50) *Məhz bu vəziyyətdə Azərbaycanın Ermənistan üzərində daha üstün mövqə sahibi olması indi erməni tərəfini çox əndişəyə salır.* (URL-7) “İşte tam bu noktada Azerbaycan’ın Ermenistan’a karşı üstün konumu Ermeni tarafında büyük endişeye yol açıyor.”

(51) *Salubdur könlümü zülfün əzaba.* Q.Zakir. (ADİL II, 160) “Zülfün gönlüme azap veriyor.”

(52) —[Böyükxanım]: *Bu elm sizi narahat etməz, bir az da atanız kimi əzziyyətdə salar.* M.S.Ordubadı. (ADİL II, 164) “Büyükhanım: Bu bilgi sizi rahatsız etmez, biraz babanız gibi üzer.”

(53) ... *bu ortayaşlı lovğa rəisin yaşca özündən böyük, vəzifəcə kiçik rəislərlə davranışı məni böyük heyratə saldı.* (A, 315) “... bu orta yaşlı, kibirli müdürün yaşca kendinden büyük ancak mevki olarak kendinden aşağıdaki müdürlere karşı davranışı beni çok şaşırttı.”

(54) *Çaqqallar pusquda durdu; həvəsə saldıqlar qurdu.* M.Dilbazi. (ADİL II, 378) “Çakallar pusuda bekledi, kurdu heveslendirdiler.”

(55) *Mirzə Cəlil öz son məqalələri ilə ruhani və qoçuları hiddətə salacağını bildirdi.* S.Vəliyev. (ADİL II, 385) “Mirza Celil, son yazıları ile din adamları ve eşkıyaları kızdıracağını biliyordu.”

(56) *Oğlundan ayrılmaq [Rüstəmi] xoşa salmağa başlayır.* S. Rəhimov. (ADİL II, 470) “Oğlundan ayrılmak (Rüstəm’i) korkutmaya başlıyor.”

(57) *İki növcənin meşədə bir-biri ilə rast gəlməkləri ikisini də ıztıraba saldı.* (NN, 163) “İki gencin ormanda karşılaşmaları ikisini de üzdü.”

(58) *Qoç Koroğlu qonar olsa yəhərə, Yağı düşmənləri salar qəhərə.* (URL-8) “Koç Koroğlu, eyere oturursa düşmanları çok üzer.”

(59) *Vallah, sənin bu işlərin məni salub qorxuya, heç yata bilmirəm gecə...* (Eb, 272) “Vallahi senin bu işlerin beni korkutuyor, geceleri hiç uyuyamıyorum...”

(60) ... *hərgah mənim ah çəkməyim sizi şəkə salır, təvəqqe edirəm ki, bu barədə özgə fikirlərə düşməyəsınız.* (NN, 163) “... eğer benim iç çekmem sizi kuşkulandırırıyorsa rica ediyorum bu konuda başka düşüncelere kapılmayınız.”

(61) —*Yox, — bu sözü elə qəti dedi ki, az qala məni də şübhəyə saldı.* (A, 360) “– Yok, bu sözü o kadar kararlı söyledi ki az kalsın beni de şüpheye düşürecekti.”

(62) *Onun belə arxayın danışması Əsrəfi həm sakitləşdirdi, həm də təşvişə saldı.* (Şİ, 299) “Onun böyle kendinden emin konuşması Eşrefi hem sakinleştirdi hem de tedirgin etti.”

(63) — *İblis, şeytan necə ki, aramızda gəzir, dolanır, cənnət, cəhənnəm sözləri nə qədər ki, bizi vahiməyə salır, idrak da bir o qədər korlanır...* (İH, 214) “Şeytan ne kadar aramızda geziyor dolaşıyorsa, cennet ve cehennem sözleri ne kadar bizi korkutuyorsa anlayışımız da aynı ölçüde bozuluyor...”

Azerbaycan Türkçesinde “bir şeyi yüksek bir yerden atmak, bırakmak, düşürmek” anlamındaki *salmaq* fiili de hareketin yönünü ve sonucunu içsel olarak bildiren bir yol fiilidir. Bununla birlikte fiil, figürün zemine göre konumunun değişikliğine sebep olan tamlayıcıyı da yanında zorunlu olarak bulunduran nedenli bir yol fiilidir. Fiilin metaforik olarak kullanıldığı duygusal süreçlerde duygusal sürecin uyarıcısı, deneyimcinin zemin olarak yapılandırılan duygu/içeriğe ulaşmasına aracılık eder. 47 ile 63 arasındaki örneklerde “dəhşət”, “dərd”, “eşq”, “əndişə”, “əzab”, “əzziyyət”, “heyrət”, “həvəs”, “hiddət”, “xof”, “iztirab”, “qəhər”, “qorxu”, “şəkk”, “şübhə”, “təşviş” ve “vahimə” duyuları/içerikləri zemin olarak yapılandırılır ve duygusal süreç deneyimcinin bu konumlara ulaşması ile başlar. *Salmaq* fiilinin “dəhşətə sal-”, “xofa sal-”, “qorxuya sal-”, “şəkkə sal-”, “şübhəyə sal-”, “təşvişə sal-” ve “vahiməyə sal-” örneklerinde korku, “dərdə sal-”, “əzaba sal-”, “əzziyyətə sal-”, “iztiraba sal-”, “qəhərə sal-” örneklerinde üzüntü, “eşqə sal-” örneğinde aşk, “heyretə sal-” örneğinde hayret, “həvəsə sal-” örneğinde istek, “hiddətə sal-” örneğinde öfke için metaforik kullanımları tespit edilmiştir. Bu kullanımlarda da KORKU/ÜZÜNTÜ/AŞK/HAYRET/İSTEK/ÖFKE AŞAĞIDADIR yönelim metaforundan bahsetmek mümkündür.

Azerbaycan Türkçesinde kaynak alan olarak tarz hareket fiilleri kullanılarak kurulan DUYGUSAL DURUMLAR MEKÂNLARDIR metaforik eşlemeleri için tespit edilen kullanımlar aşağıdaki gibidir:

- Kaynak alanı “batmaq” ve “dalmaq” olan metaforik ifadeler:

(64) *Bu gecə Kosa dünyanın dərdinə batdığı halda, .. pişik kefə batmışdı.* S.Rəhimov. (ADİL I, 589) “Bu gece Kosa dünya dertlerinin içerisindeyken ... kedi ise keyif içindeydi.”

(65) *[Dəli Səməd] birdən nazik qollarını qırıqdırıb və uzun ucuqırma burnunu sallayıb, belə qəmə batırdı ki, elə bil ömürdən məqsəd bilmərrə görmürdü.* Çəmənəminli. (ADİL III, 111) “(Deli Semed) birden zayıf kollarını kavuşturup uzun ve sivri burunlu yüzünü buruşturup öyle kederleniyordu ki sanki hayattan hiçbir beklentisi yoktu.”

(66) *Şəhərin tamam yarısı matəmə batıb, amma siz burada şadlıq edirsiniz.* Ü.Hacıbəyov. (ADİL III, 297) “Şehrin yarısı matem tutuyor ama siz burada eğleniyorsunuz.”

(67) *Gecə Hikmət özünü asdı. Arvadı, uşaqları, dost-aşna, qohum-qardaş yasa batdı. Hamı təəccüblənirdi.* (A, 154) “Hikmet gece kendini astı. Eşi, çocukları, arkadaşları, akrabaları ve kardeşleri yas içindeydi. Herkes şaşırılmıştı.”

(68) *Şimdi Sənan yatıb da rüyadə; Zövqə dalmış behişt-i əladə.* H.Cavid. (ADİL IV, 690) “Şimdi Senan uyumuş da rüyada cennet-i âlâda zevk içinde.”

Azerbaycan Türkçesinde “bir sıvının içine girmek, gömülmek” anlamıyla *batmaq* ve “suyun içine girmek, batmak” anlamıyla *dalmaq* fiilleri hareket tarzını içeren ve

hareketin uzamını -suda gerçekleştiğini- bildiren fiillerdir. *Batmaq* ve *dalmaq* fiillerinin metaforik olarak kullanıldığı duygusal süreçlerde “dərd”, “kef”, “qəm”, “matəm”, “yas” ve “zövq” duyguları/içerikleri zemin olarak yapılandırılır. *Batmaq* fiilinin “dərdə bat-”, “qəmə bat-”, “matəmə bat-” ve “yasa bat-” örneklerinde üzüntü, “kefə bat-” örneğinde zevk için, *dalmaq* fiilinin ise “zövqə dal-” örneğinde zevk için metaforik kullanımı görülür. Bu kullanımlar için ÜZÜNTÜ SIVIDIR ve ZEVK SIVIDIR metaforlarından da bahsetmek mümkündür. *Batmaq* ve *dalmaq* fiillerinin metaforik kullanımı ile ifade edilen duygusal süreçlerde de deneyimci, özne konumunda bulunurken duygu ya da içerik, söz konusu hareket fiilleri ile eş dizimli bir biçimde yer alır.

4.2. DUYGULAR NESNELERDİR

İnsanın deneyimlerini fiziksel nesnelere ve tözler açısından anlamlandırması, deneyimlerinin öğelerini fark etme ve bunları bir türün ayrı varlıkları veya alt birimleri olarak ele almasına imkân tanır. Fiziksel nesnelere ya da tözler olarak tanımlanabilen deneyimlere atıfta bulunmak, onları kategorize etmek, nicilemek ve onlar hakkında akıl yürütmek mümkün hâle gelir. İnsanın mekânsal yönelimleri ile ilgili temel deneyimlerinin yönlemsel metaforlara yol açması gibi fiziksel nesnelere ilgili deneyimlerimiz de çok çeşitli metaforların, başka bir ifadeyle olayları, aktiviteleri, duyguları, fikirleri varlıklar ve maddeler olarak görme biçimlerinin temelini oluşturur. Örneğin ZİHİN NESNEDİR, ZİHİN MAKİNEDİR metaforu, zihnin açık-kapalı bir duruma, bir verimlilik seviyesine, üretken bir kapasiteye, bir iç mekanizmaya, bir enerji kaynağına ve bir çalışma koşuluna sahip olduğu anlayışını sunar (Lakoff & Johnson, 1980, s. 25-28).

Bu bölümde Azerbaycan Türkçesinde duygusal süreçlerin uzaydaki hareket kaynak alanı aracılığıyla fiziksel nesnelere olarak kavramlaştırıldığı örnekler tespit edilmiştir. Söz konusu metaforik eşlemeler, kaynak alandaki hareket sürecinin “yol” anlatması, “nedenli” olması ve “tarz” anlatması bakımından üç grupta ele alınmıştır.

Azerbaycan Türkçesinde yolu kodlayan hareket fiilleri kullanılarak kurulan DUYGULAR NESNELERDİR metaforik eşlemeleri için tespit edilen kullanımlar aşağıdaki gibidir:

- Kaynak alanı “açmaq” olan metaforik ifade:

(69) *Şahzadə Çarlz yasdən sonra uşaqların kefini açmaq üçün onları Afrikaya aparmışdı.* (URL-9) “Şehzade Çarlz, yas döneminden sonra çocukları keyiflendirmek için Afrika’ya götürmüştü.”

Azerbaycan Türkçesinde “kapalı bir şeyi açık duruma getirmek” anlamıyla içsel olarak yol bildiren *açmaq* fiilinin metaforik kullanımı ile -69. örnekte de görüldüğü gibi- “kef” (zevk) duygusu hareket edebilen bir nesne olarak yapılandırılır. *Açmaq* fiili ile kurulan bu metaforik yapılarda sürecin gerçekleşmesine sebep olan uyarıcı, hareketi gerçekleştiren -özne- konumundadır. Duygusal sürecin deneyimcisi ise “uşaqların kefi” örneğindeki gibi içerik ile oluşturulmuş bir tamlama içerisinde (Deneyimci_{Tamlayan}+İçerik_{Tamlanan}) yer alır. Başka bir ifadeyle içerik, deneyimcinin bir parçasıdır. *Açmaq* fiili ile deneyimci için söz konusu duygusal sürecin başladığı bildirilir. *Açmaq* fiilinin bu metaforik kullanımı için KEYİF KAPALI BİR NESNEDİR metaforundan da söz edilebilir.

- Kaynak alanı “almaq” olan metaforik ifadeler:

(70) *Dolça dənizə baxa-baxa sahil boyu qayalıqlara tərəf qaçırdı və bu it elə bil ki, dənizin bu cür sakitliyindən, bu cür göylüyündən həzz alırdı.* (Eb, 104) “Dolça, kıyı boyunca denize baka baka kayalıklara doğru koşuyordu ve sanki bu köpek denizin sakinliğinden, maviliğinden haz alıyordu.”

(71) ... *kişili-qadınlı hamı o toyda doyunca ah çəkmişdi və çəkdiqləri ahlardan ləzzət almışdı.* (MƏ, 121) “... kadını erkekli, herkes, o düğünde istediği kadar iç çekmiş ve bu iç çekişlerden zevk almıştı.”

(72) *Kəbirlinski onlara baxır və qeyri-ixtiyari zövq alırdı — üçü də cavan, gözəl-göyçək idi, səliqə və dəblə geyinmişdilər.* (A, 422) “Kebirlinski onlara bakıyor ve istemsizce zevk alıyordu, üçü de genç, güzeldi, düzgün ve modaya uygun giyinmişlerdi.”

(73) *O, Şuşa təbiətindən və Moskvada 1 May nümayişinin rənglərindən ilham alırdı.* (A, 174) “O, Şuşa'nın doğasından ve Moskova'daki 1 Mayıs gösterisinin renklerinden ilham alıyordu.”

Azerbaycan Türkçesinde içsel olarak yol bilgisini kodlayan “bir şeyi el ya da başka bir araçla bulunduğu yerden ayırmak” anlamındaki *almaq* fiilinin bildirdiği hareket olaylarında fiğür, yolu söz konusu olan hareketli bir nesnedir. *Almaq* fiilinin metaforik olarak kullanıldığı duygusal süreçlerde “həzz”, “ləzzət”, “zövq” ve “ilham” duyguları/içerikleri alınıp bırakılabilen, hareket edebilen nesnelər olaraq yapılandırılır. *Almaq* fiilinin “həzz al-”, “ləzzət al-”, “zövq al-” örneklerinde zevk için, “ilham al-” örneğinde istek için metaforik kullanımı görülür. Söz konusu kullanımlarda metaforik hareketi gerçekleştiren deneyimci, özne konumunda bulunurken duygu ya da içerik, *almaq* hareket fiili ile eş dizimli bir biçimde yer alır.

- Kaynak alanı “aparmaq” olan metaforik ifadeler:

(74) *Xanpəriyə elə gəlirdi ki, kim isə onunla ədavət aparır.* Ə.Vəliyev. (ADİL II, 59) “Hanperi'ye sanki birileri ona düşmanlık besliyormuş gibi geliyordu.”

(75) *Balaca uşaqların səsi-küyü adamın zəhləsini aparır.* C.Məmmədquluzadə. (ADİL IV, 652) “Küçük çocukların gürültüsü insanın hevesini kaçırıyor.”

Azerbaycan Türkçesinde “bir şeyi bir yerden başka bir yere götürmek” anlamıyla içsel olarak yol bildiren *aparmaq* fiili, aynı zamanda hareketi gerçekleştiren ile hareket eden nesnenin birlikte hareket ettiği nedenli bir fiildir. *Aparmaq* fiilinin metaforik kullanımları ile 74 ve 75. örneklerde de görüldüğü gibi “ədavət” ve “zəhlə” içerikleri hareket edebilen bir nesne olarak yapılandırılır. Böylece *aparmaq* fiili düşmanlık/nefret ve istek için metaforik olarak kullanılır. *Aparmaq* fiili ile kurulan bu metaforik yapılarda sürecin gerçekleşmesine sebep olan uyarıcı, hareketi gerçekleştiren -özne-konumundadır. *Aparmaq* fiili ile 74. örnekte deneyimci için söz konusu duygusal süreç sürmekte iken 75. örnekte ise sonlanmıştır.

- Kaynak alanı “çəkmək” olan metaforik ifadeler:

(76) *Lev Tolstoy inanırdı ki, insan acı çəkdiyi qədər insandır.* (URL-10) “Lev Tolstoy, insanın çektiği acı kadar insan olduğuna inanıyordu.”

(77) *Mən sənin eşqində çəfalar çəkərəm, ay gözəl!* (PMC, 125) “Ben senin aşkın uğruna cefa çekerim, ey güzel!”

(78) – *Nahaq sən onun dərdini çəkirsən. O da yəqin hardasa yeni ili qarşılıyır. Niyə də qarşılamaşın axı?* (A, 343) “– Boşuna onun için endişeleniyorsun. Muhtemelen bir yerlerde yeni yılı karşılıyordu. Hem niye karşılamasın ki?”

(79) *Hərdən gecələr hövlnək yuxudan oyanırdı, o saat yadına düşürdü ki, çox pis bir iş tutub və yerində qovrula-qovrula tutduğu bu işin azabını çəkirdi, özünü dünyanın ən pis adamı hesab edirdi.* (Eb, 24) “Bazen geceleri korkuyla uykudan uyanıyordu, böyle vakitlerde çok kötü bir şey yaptığını ve acı içerisinde bu yaptığının azabını çektiğini hatırlıyor, dünyanın en kötü insanı olduğunu düşünüyordu.”

(80) *Yaxud heç bir vaxt yemədiyi bir xörəyin, heç bir vaxt görmədiyi bir meyvənin dadını ilk dəfə duyarkən bəzən ona elə gəlirdi ki, bu təm, bu dad ona yaxşı tanışdır. Haradan? Bunun səbəblərini təyin edə bilmir və əziyyət çəkirdi.* (A, 548) “Yahut bazen daha önce hiç yemediği bir yemeği, hiç görmediği bir meyveyi ilk defa tattığında sanki bu tat, bu lezzet ona çok tanıdık geliyormuş gibi hissediyordu. Nereden? Bunun sebebini bir türlü anlayamıyor ve eziyet çekiyordu.”

(81) *Paltar da istəmirəm, təkəi sən fikir çəkməyəsən, nə eləyirəm paltarı? C.Cabbarlı.* (ADİL II, 193) “Ben kıyafet de istemiyorum yeter ki sen dertlenmeyesin, ne yapayım kıyafeti?”

(82) *O, Şəhləyə baxır, onun qeyri-adi, göz qamaşdırıcı gözəlliyini görür və qəribədir ki, heç də izzirab çəkmir, əksinə sevinirdi.* (A,74) “Şehla’ya bakıyor, onun olağanüstü, göz kamaştırıcı güzelliğini görüyor ve ne gariptir ki hiç acı çekmiyor, aksine seviniyordu.”

(83) *... elə bil Dolça'nın qara gözləri həmin aydınlıq avqust gecəsində nəyə görə bağışlanmasını yalvarırdı, nəyinsə əvvəlcədən xəcalətini çəkirdi.* (Eb, 131) “... sanki Dolça’nın kara gözləri o aydınlık ağustos gecesinde bir şey için af diliyormuş gibi yalvarıyordu, sanki önceki bir şeyden utanıyordu.”

(84) *Ağababa belə hiss edirdi ki, Dolça kirayənişinlərin xiffətini çəkir.* (Eb, 141) “Ağababa Dolça’nın kiracıların üzüntüsünü duyduğunu hissediyordu.”

(85) *... hərdən maşın səsi eşidəndə başını qaldırıp yola baxırdı, elə bil qırmızı “Jiguli”nin həsrətini çəkirdi.* (Eb, 141) “... bazen araba sesi duyduğunda başını kaldırıp yola bakıyordu, sanki kırmızı Jiguli’nin hasretini çekiyordu.”

(86) *..Mən sənə kimi bir kasıb qızını dilənçilikdən qurtarıb özümə arvad etdim ki, sən də o yaxşılığın əvəzində bu uşağa analıq edib qayğısını çəkəsən... S.S.Axundov.* (ADİL III, 79) “... Ben senin gibi fakir bir kızı dilenci olmaktan kurtarıp onunla evlendim, bu iyiliğin karşılığında sen de bu çocuğa analık edip kaygısını çekeceksin...”

(87) *Allaha şükür, mənim kimi atan var, sən niyə qəm çəkəsən? S.S.Axundov.* (ADİL III, 111) “Allah'a şükür benim gibi bir baban var, sen niye üzüleceksin?”

(88) *Müdirin daima nişan, daima təlaşlı, qorxu çəkən gözlərinə baxanda mənə elə gəlirdi ki, bu telefonu onun otağına gec partlayan mina kimi qoyublar.* (A, 339) “Müdürün sürekli endişeli, telaşlı ve korkan gözlerine bakınca bu telefonu onun odasına geç patlayan bir mayın gibi yerleştirdiklerini düşünüyordum.”

(89) *Prokuror Dadaşlı öz sözlərindən ləzzət çəkib bərkədən güldü.* (Eb, 226) “Savcı Dadaşlı, kendi sözlerinden keyif alarak yüksek sesle güldü.”

(90) *İgid də igiddən çəkərmə minnət! Koroğlu.* (ADİL III, 374) “Yiğit de yiğide minnet duyar mı?”

(91) *Bu fərmanda göstəriş belədir ki, həmin problemlə ərazilər yenidən işlənsin, camaat zülm çəkməsin.* (URL-11) “Bu kararnamede, sorunlu alanların yeniden yapılandırılarak toplumun eziyet çekmemesi yönünde talimat veriliyor.”

Azerbaycan Türkçesinde “bir şeyi tutup kendine ya da başka bir tarafa doğru ilerletmek” anlamındaki tarz kodlayan *çəkmək* fiilinin bildirdiği hareket sürecinde figür, kavramsal olarak hareket edebilen bir nesnedir. 76 ve 91 arasındaki örneklerde sırasıyla “acı”, “cəfa”, “dərd”, “əzab”, “əziyyət”, “fikir”, “iztirab”, “xəcalət”, “xiffət”, “həsərət”, “qayğı”, “qəm”, “qorxu”, “ləzzət”, “minnət”, “zülüm” duyguları/içerikleri de hareket eden bir nesne olarak yapılandırılır. Deneyimci, söz konusu metaforik hareketi gerçekleştiren özne konumundadır. *Çəkmək* fiilinin 76, 77, 78, 79, 80, 81, 82, 84, 86, 87, 90 ve 91. örneklerde üzüntü, 83. örnekte utanç, 85. örnekte özlem, 88. örnekte korku, 89. örnekte zevk için metaforik kullanımı görülür.

Aydın, Türkiye Türkçesindeki *acı çek-*, *cefa çek-*, *derdini çek-*, *sıkıntı çek-* vb. yapılarıdaki çekmek fiilinde “yüklenmek” anlamının ön planda olduğu ve bu kullanımlardaki acı, cefa, dert, sıkıntı gibi durumların yük olarak kavramlaştırıldığı üzerinde durur (Aydın, 2018, s. 167). *Çəkmək* fiili, semantik olarak yapısında tutmak/ele almak ve ilerletmek/yürütmek hareket süreçlerini, yani birden fazla hareket sürecini taşır. *Çəkmək* fiili, içsel olarak taşıdığı *almaq* fiilinden daha fazla kuvvet isteyen bir süreç bildirir. Bu durum da çekme sürecindeki kavramsal olarak hareket edebilen nesnenin alma sürecindeki nesneye göre daha ağır olabileceğini akla getirir. Dolayısıyla “bir şeyi tutup kendine ya da başka bir tarafa doğru ilerletmek” anlamındaki *çəkmək* fiilinin üzüntü, utanç, özlem ve korku duyguları için metaforik kullanımlarında da bu duyguların yük olarak kavramlaştırıldığından ve ÜZÜNTÜ/UTANÇ/ÖZLEM/KORKU YÜKTÜR metaforlarından söz edilebilir.

- Kaynak alanı “dağıtmaq” olan metaforik ifadeler:

(92) *Müğənni verilən tapşırıqlara əməl edərək Cahən Pəhləvanın dərdini dağıtmaq üçün gah udun naləsindən, gah məhəbbət eşq mahımlarının “sümüyə işləyən gücündən” istifadə edir, gah piyaləyə şərab süzərək hökmdara içdirir... (İH, 315)* “Şarkıcı, verilen talimata uyarak Cahən Pehlivan’ın üzüntüsünü gidermek için kâh udun nalesinden kâh aşk şarkılarının insanın içine işleyen gücünden istifadə ediyor kâh da bir kadehe şarap koyarak hükümdara içiriyor...”

(93) *O həmişə ərinin sakitliyinə çalışır, onu kədərləndirməmək və fikrini dağıtmaq istəyir. (Şİ, 323)* “O daima kocasının sakinliği için uğraşır, onu kederlendirmemek ve ona derdini unutturmak istiyor.”

(94) *İndi də Mələhət xanıma kömək olmaq, onu işə-gücə cəlb edib, fikrini-qayğısını bir az dağıtmaq istəyirdi. (SN, 108)* “Artık Melahet Hanım'a yardım etmek, onu işe güce teşvik edip dertlerinden biraz uzaklaştırmak istiyordu.”

(95) *O, çətin günlərdə Leo Yelenanın yanında oldu, vargücüylə onun kədərini dağıtmağa çalışdı. (Q, 198)* “Leo, Yelena’nın zor günlerinde yanındaydı, tüm gücüyle onun üzüntüsünü gidermeye çalışıyordu.”

(96) *Allahyar ürəyindəki xofu dağıtmaq və dərdlərin birində qarşısına çıxma biləcəklər qaçaq-quldurun yolunu kəsməsi ehtimalını unutmaq üçün yenə də Mələyi düşünməyə başladı. (Şİ, 45)* “Allahyar, içindeki korkuyu gidermek ve vadilerden birinde karşısına çıkabilecek haydutların yolunu kesme ihtimalini unutmak için tekrar Melek’i düşünmeye başladı.”

(97) *Cahən Pəhləvanın cavan arvadına yazığı gəldi, onun ürəyinin dərinliyində kök salan nigarançılığı dağıtmaq istədi. (İH, 162)* “Cihan Pehlivan’ın genç eşine acıdı ve onun yüreğinin derinliğine yerleşen kaygıyı gidermek istedi.”

(98) *Kərəm hiss elədi ki, kişi alındı. Onun şübhələrini dağıtmağa çalışdı.* (EF, 425)
“Kerem adamın alındığını hissetti. Onun şüphelerini gidermeye çalıştı.”

Azərbaycan Türkçesinde “kurulu bir şeyi parçalayaraq devirmək, yıkmək” anlamıyla tarz bildiren *dağıtmaq* fiilinin metaforik istifadəsi ilə 92 və 98 nömrələr arasındakı nümunələrdə də görüldüyü kimi “dərd”, “fikir”, “qayğı”, “kədər”, “xof”, “nigarançılıq” və “şübhə” duyğuları/içerikləri hərəkət edəbilən bir nəsne olaraq yapılandırılır. *Dağıtmaq* fiili ilə qurulan bu metaforik yapılarda sūrecin gerçəkləşməsinə səbəp olan uyarıcı, öznə konumundadır. Duygusal sūrecin deneyimcisi isə 95 və 98. nümunələrdəki “onun kədərini”, “onun şübhələrini” kimi içerik ilə oluşturulmuş bir tamlama içerisinde (Deneyimci_{Tamlayan}+İçerik_{Tamlanan}) ya da 93. nümunədəki “fikirini” kimi içeriğe gətirilən morfolojik bir tamlayıcı ilə (İçerik+İyelik) görülür. Başka bir ifadəylə içerik, deneyimcinin bir parçasıdır. *Dağıtmaq* fiilinin “dərini dağıt-”, “fikirini dağıt-”, “kədərini dağıt-”, “nigarançılığını dağıt-” nümunələrində üzüntü için, “qayğını dağıt-”, “xofunu dağıt-” və “şübhələrini dağıt-” nümunələrində kərkü için metaforik istifadəsi təsbit edilmişdir. *Dağıtmaq* fiili ilə deneyimci için söz kənsu duyğusal sūreçlərin sonlandığı bildirilir. *Dağıtmaq* fiilinin metaforik istifadəsi için ÜZÜNTÜ/KORKU DAYANIKLI BİR NESNEDİR metaforlarından da bəhsətmək mümkündür.

- Kaynak alanı “saxlamaq” olan metaforik ifadeler:

(99) *Millətimizin bizə verdiyi məsuliyyətin tələbi olaraq heç kimdən incimirik, küsmürük, heç kimə qəzəbli deyilik, kin saxlamırıq.* (URL-12) “Milletimizin bize verdiğı sorumluluğun gereğı olarak kimseye incinmiyoruz, kimseye küsmüyoruz, kimseye öfkeli değıliz, kin tutmuyoruz.”

(100) *O kəsdir ki, ananız ona matəm saxlayır və fotosunu o evdən bu evə daşıyır.* (A, 594) “O, annenizin yasını tuttuğı və o evdən bu eve fotoğrafını taşıdığı kişidir.”

(101) *Sağsağan atasının ölüm xəbərini gətiribdir, ona görə yas saxlayır.* Ə.Haqverdiyev. (ADİL IV, 546) “Saksağan babasının ölüm xəbərini gətirdiğı için yas tutuyor.”

Azərbaycan Türkçesinde “elde bulundurmak, tutmak” anlamındaki *saxlamaq* fiilinin metaforik istifadəsi ilə 99, 100 və 101. nümunələrdə də görüldüyü kimi “kin”, “matəm” və “yas” duyğuları/içerikləri hərəkət edəbilən bir nəsne olaraq yapılandırılır. *Saxlamaq* fiilində fiğür ya da nəsne kənsu söz kənsu olan, hərəkət edəbilən bir varlıqdır, hərəkət bələşeni də kənsulanmaya işarət edər. *Saxlamaq* fiili ilə qurulan metaforik yapılarda deneyimci, nəsne olaraq yapılandırılan duyğuları/içerikləri elində bulundurmak ya da tutmaq ilə söz kənsu duyğusal sūreci davam ettirməkdədir. *Saxlamaq* fiili nümunələrdə də görüldüyü üzere nəfret və üzüntü için metaforik olaraq istifadə edilir.

- Kaynak alanı “sürmək” olan metaforik ifade:

(102) *Ovuc-ovuc pulları alıb doldurur cibinə; kefini sürür. S.Rəhman.* (ADİL II, 658) “Avuç avuç paraları alıp cebinə dolduruyor, keyfini sürüyor.”

Azərbaycan Türkçesinde “önünə katıp iləriyə doğru hərəkət ettirmək” anlamındaki *sürmək* fiili, fiğürün ya da nəsnenin zemine görə hərəkətini bildirir. *Sürmək* fiilinin 102. nümunədəki kimi metaforik olaraq istifadəsi duyğusal sūreçdə “kef” (zevk) duyğusu hərəkət edəbilən bir varlıq olaraq yapılandırılır və deneyimcinin söz kənsu duyğusal sūrecin içerisinde olduğu bildirilir.

4.3. DUYGUSAL FAALİYET HAREKETTİR

Ontolojik metaforlar; olayları, hareketleri, faaliyetleri ve durumları anlamak için kullanılır. Olaylar ve hareketler nesnelere açısından, faaliyetler maddelere açısından, durumlar ise taşıyıcılar açısından metaforik olarak kavramlaştırılır (Lakoff & Johnson, 1980, s. 30-31). Bu bölümde Azerbaycan Türkçesinde üzülme, sevinme, utanma, âşık olmak vb. duygusal faaliyetlerin hareket süreçleri ile dile getirildiği metaforik kullanımlar tespit edilmiştir. Bu kullanımlarda vücut, başka bir ifade ile deneyimci, bir kapsayıcı olarak kavramlaştırılır.

DUYGUSAL FAALİYET HAREKETTİR metaforik eşlemesi için Azerbaycan Türkçesinde kaynak alan olarak yol bildiren hareket fiillerinden “açmaq”, “alınmaq”, “almaq”, “uzaqlaşmaq” fiillerinin kullanıldığı görülür:

(103) *Xüsusən təyyarə meydançası haqqındakı məlumat açdı. M.Hüseyn.* (ADİL I, 42) “Özellikle havaalanına dair bilgiler beni sevindirdi.”

(104) *Əlyarovun zəhmli səsindən zərrə qədər də alınmayan traktorçu saymazıyana cavab verdi. M.Hüseyn.* (ADİL I, 99) “Əlyarov’un ciddi sesinden zerre kadar da alınmayan traktör sürücüsü lakayt bir biçimde cevap verdi.”

(105) *Qəribə bir xatirə məni aldı. M.İbrahimov.* (ADİL I, 106) “Garip bir hatıra sardı beni.”

(106) *Mənim ondan ani bir surətdə və hətta bir səbəb olmadan uzaqlaşmağım bizim gələcək səadətimizi də qorxu altına ala bilər. M.S.Ordubadı.* (ADİL IV, 414) “Benim ondan aniden ve hətta bir sebep yokken uzaklaşmam gelecekteki mutluluğumuzu tehlikeye atabilir.”

Azerbaycan Türkçesinde yol bildiren hareket fiillerinden “kapalı bir şeyi açık duruma getirmek” anlamındaki *açmaq* fiilinin “hoşuna gitmek, sevindirmek” anlamına gelişmesi ile SEVİNDİRMEK AÇMAKTIR metaforunu oluşturduğu görülür. Mutluluk kavramının fiziksel olarak bir gevşeme hissi ile ilişkili olması MUTLULUK GENİŞTİR metaforuna temel oluşturur (Lakoff & Johnson, 1980, s. 18). 103. örnekte de deneyimcinin mutluluk deneyimini tetikleyen uyarıcının (təyyarə meydançası haqqındakı məlumat) etkisiyle sevinmesi, genişlemek açısından anlaşılabilir şekilde açılma hareketi üzerine şemalanır. 104 ve 105. örneklerde ise Azerbaycan Türkçesinde *almaq* ve edilgen biçimi *alınmaq* hareket fiillerinin CEZBETMEK ALMAKTIR ve ÜZÜLMEK ALINMAKTIR şeklinde metaforlaştığı görülmektedir. Deneyimcinin (traktorçu, mən) cezbedilmesi ve üzülmesi fiziksel bir alma hareketi ile kavramlaşır. 106. örnekte ise deneyimcinin (mən) içeriğe (o) olan sevgi ve ilgisinin azalması, fiziksel bir uzaklaşma hareketi ile metaforik olarak biçimlenir. Bu örnekte de SEVGİNİN AZALMASI UZAKLAŞMAKTIR metaforuna ulaşmak mümkündür.

Azerbaycan Türkçesinde DUYGUSAL FAALİYET HAREKETTİR metaforuyla duygusal bir sürece haritalanan, nedenli hareket fiilleri olarak “aparmaq”, “götürmək”, “sancmaq”, “sarsıtmaq” ve “sarsılmaq” fiilleri tespit edilmiştir:

(107) *Musiqinin səsi məni apardı.* (ADİL I, 123) “Musikinin sesi beni mest etti.”

(108) *Qızın sözü Nərgizi bərk götürdü. Ə.Məmmədcanlı.* (ADİL II, 268) “Kızın sözü Nərgiz’i çok sınırlendirdi.”

(109) *Səməndər Nərgizi sancmağa fürsət tapdı. B.Bayramov.* (ADİL IV, 34) “Semender, Nərgiz’i incitmek için fırsat buldu.”

(110) *Faşizmin gözünə sancdınız bir ox; Sarsıtdı zərbəniz lovğa düşməni. R.Rza.* (ADİL IV, 44) “Faşizmin gözüne bir ok sapdınız, darbeniz kibirli düşmanı korkuttu.”

(111) *Arvadının ölümü Haşım kişini bərk sarsıtmışdır. Ə.Vəliyev. (ADİL IV, 44) “Karısının ölümü Haşım’ı çok sarstı.”*

(112) *Oğlan bu dəhşətli tələbdən sarsıldı. Mir Cəlal. (ADİL IV, 44) “Oğlan bu korkunç talep karşısında sarsıldı.”*

107. örnekte mest etme duygusal sürecinin *aparmaq* “taşımak” fiziksel hareketi, 108. örnekte öfkelenendirme duygusal sürecinin *götürmək* fiziksel hareketi bakımından algılanması DUYGU GÜÇTÜR metaforunu düşündürmektedir. Kövecses, bu metaforda mest olma hâlini ya da öfkeyi benliğin karşısındaki bir karşı güç (antagonist) olarak değerlendirir (Kövecses, 2000, s. 63). 107 ile 108. cümlelerde mest olma ve öfkelenme duygusal sürecinin tetikleyicisi olan uyarıcılar (musiqinin səsi, qızın sözü), deneyimcinin (məni, Nərgiz) benliğini alıp başka bir yere taşıyan bir karşı güç olarak yapılandırılır. Böylece MEST ETMEK TAŞIMAKTIR ve ÖFKELENDİRMEK GÖTÜRMEKTİR metaforları ortaya çıkar. Duygunun karşı bir güç olarak algılanması neticesinde yine 109. örnekte incitmek, *sancmaq* “batırmak” fiziksel hareketi ile, 110. örnekte korkutmak, 111. örnekte üzme *sarsıtmaq* “sarsmak” fiziksel hareketi ile ve 112. örnekte ise üzülme, *sarsılmaq* “sarsılmak” fiziksel hareketi ile metaforik olarak biçimlenir. Söz konusu anlam gelişmeleri ile İNCİTMEK BATIRMAKTIR, KORKUTMAK SARSMAKTIR, ÜZMEK SARSMAKTIR ve ÜZÜLMEK SARSILMAKTIR metaforları meydana gelir.

DUYGUSAL FAALİYET HAREKETTİR metaforik eşlemesi için Azerbaycan Türkçesinde kaynak alan olarak tarz bildiren hareket fiillerinden “bağlanmaq”, “batmaq”, “çəkmək”, “dalğalanmaq”, “didmək”, “havalanmaq”, “qanadlanmaq”, “qısılmaq”, “sıxılmaq”, “sıxmaq”, “vurmaq”, “vurnuxmaq” ve “vurulmaq” fiillerinin kullanıldığı görülür:

(113) *Nəriman qəlbi ilə nişanlısına nə qədər bərk bağlandığını düşündü. Mir Cəlal. (ADİL I, 204) “Neriman, nişanlısına ne kadar yürekten bağlandığını düşündü.”*

(114) *Qazamat qulluqçularından birisi Həcərə vurur. Qaçaq Nəbi. (ADİL IV, 494) “Hapishane çalışanlarından biri Hacer’e âşık olur.”*

Azerbaycan Türkçesinde “ip veya başka bir araçla bir şeyi başka bir şey ile bir araya getirmek” anlamındaki *bağlamaq* fiilinin edilgen biçimi olan *bağlanmaq* 113. örnekte de görüldüğü gibi metaforik olarak “âşık olmak, büyülenmek” anlamına gelişir. Bu kullanımda deneyimci (Nəriman) ve içerik (nişanlısı) hareket edebilen nesnelere, duygusal süreç ise hareketin kendisi olarak yapılandırılır. Böylece Azerbaycan Türkçesinde AŞK BİR BAĞDIR metaforu ile birlikte ÂŞIK OLMAK HAREKETTİR → ÂŞIK OLMAK BAĞLANMAKTIR metaforları meydana gelir. 114. cümlede ise âşık olmak, vurulma fiziksel hareketi bakımından anlaşılmalıdır. Buradaki metaforik kullanımın temelinde ise AŞK FİZİKSEL BİR GÜÇTÜR metaforunun bulunduğu düşünülebilir. Dolayısıyla âşık olma duygusal süreci, deneyimcinin (qazamat qulluqçularından birisi), içeriğe (Həcər) fiziksel bir güç olan aşk tarafından hızlıca çarpılması olarak yapılandırılır ve ÂŞIK OLMAK HAREKETTİR → ÂŞIK OLMAK VURULMAKTIR metaforları oluşur.

(115) *Bu uşaqlara heç bir söz batmır. (ADİL I, 247) “Bu çocuklara hiçbir söz tesir etmiyor.”*

(116) *Saçlarının ətri və bədəninin hərərəti Rüstəmi uzaqdan vurur, ruhunu oxşayırdı. M.İbrahimov. (ADİL IV, 492) “Saçlarının kokusu ve vücudunun sıcaklığı Rüstəm’i uzaktan etkiliyor, ruhunu okşuyordu.”*

115. örnekte “bir yere hızla girmek, saplanmak” anlamındaki *batmaq* fiilinin “tesir etmek” anlamına gelişmesi ile etkilenme -müteessir olma- duygusal sürecinin metaforik olarak biçimlenmesi söz konusudur. Deneyimcinin (bu uşaqlar) dışarıdaki bir uyarıcı (heç bir söz) etkisiyle duygusal dünyasında gerçekleşen etkilenme süreci, yabancı bir cismin vücuda hızla girmesi ile özdeşleştirilir. Bu durumda deneyimcinin vücutu bir madde, bir kapsayıcıdır. Duygusal etkilenme sürecinin *batmaq* hareket süreci ile kavramlaştırılması ile TESİR ETMEK HAREKETTİR → TESİR ETMEK SAPLANMAKTIR metaforları ortaya çıkar. 116. örnekte ise duygusal etkilenme süreci, *vurmaq* “el ya da eldeki bir şeyle hızlıca çarpmak” kavramı üzerine şemalanır. Sürecin gerçekleşmesine sebep olan uyarıcının (saçlarının ətri və bədəninin hərəti) deneyimciyi (Rüstəm) etkilemesi, ona vurması bakımından anlaşılır. Bu da ETKİLEMEK HAREKETTİR → ETKİLEMEK VURMAKTIR metaforlarını ortaya çıkarır. Her iki örnekte de DUYGUSAL ETKİLENMEK FİZİKSEL ETKİLENMEKTİR metaforunun güdüleyici etkisinden söz edilebilir.

(117) *Kənd mövzusu rəssamı çəkir.* (ADİL I, 463) “Köy konusu ressamın merakını uyandırıyor.”

117. örnekte kaynak alandaki çekme -bir şeyi tutup kendine ya da başka bir tarafa doğru ilerletme- kavramı, hedef alandaki “merakını uyandırma, heveslendirme, ilgisini çekme” kavramının üzerine şemalanır. Bir şey için merak uyandırmak ya da heveslendirmek, birinin o şeye karşı istek duymasını sağlamak ve kişiyi o şeye yaklaştırmaktır. *Çəkmək* fiilinin metaforik kullanımı ile uyarıcı (kənd mövzusu), bir şeyi kendine doğru ilerletme hareketini başlatan, deneyimci (rəssam) ise hareket ettirilen, hedefe doğru getirilen nesne olarak kavramlaşır. Dolayısıyla burada da HEVESLENDİRMEK HAREKETTİR → HEVESLENDİRMEK ÇEKMEKTİR metaforlarından söz etmek mümkündür.

(118) *Erkək və qadın dalğalanıb gürlədi, coşdu....* (CH, 239) “Erkekler ve kadınlar heyecanlanıp haykırdılar, coştular...”

Dalgalanma, suyun üzerinde dalgaların oluşması, çalkalanmadır, başka bir ifade ile hareketlenmedir ve geçicidir. Güçlü ve geçici bir duygulanma süreci olan “heyecanlanma”, Azerbaycan Türkçesinde “dalgalanma” fiziksel hareketi açısından algılanır. 118. örnekte de görüldüğü üzere, metaforik olarak hareket eden deneyimcinin (erkək və qadın) zihnidir. Bu kullanımda da HEYECANLANMAK HAREKETTİR → HEYECANLANMAK DALGALANMAKTIR metaforları ortaya çıkar.

(119) ... o arvad Ağ Dəvənin o iri qara gözlərində elə sözlər oxudu ki; həmin sözlər acliqdan da; acliğin, o, qurtarmaq bilməyən; uzandıqca uzanan yol boyu əzab əziyyətindən də betər oldu, bütün içini; bütün varlığını *didib* dağıtdı. (Ea, 208) “... o kadın, Ağ Deve'nin iri siyah gözlerinde öyle sözler okudu ki bu sözler acliqdan da açlığın o bitmek bilmeyen uzadıkça uzayan yol boyu azabından da beter oldu, bütün içini, bütün varlığını didikleyp dağıttı.”

(120) *Bəlkə mənim bu ziyarətlərim Yaqutu və gənc doktoru sıxırdı.* Ə.Məmədxanlı. (ADİL IV, 105) “Belki benim ziyaretlerim Yakut’u ve genç doktoru rahatsız ediyordu.”

119. örnekte üzme, *didmək* “çekiştirerek koparmak, küçük parçalara ayırmak”, 120. örnekte ise *sıxmaq* “etrafını sararak basınç uygulamak” bakımından algılanmaktadır. Kövecses, üzüntünün fiziksel bir güç olarak kavramlaştığını belirtir (Kövecses, 2000, s. 25). Yukarıdaki örneklerden hareketle Azerbaycan Türkçesinde de üzülme duygusal sürecinin fiziksel bir zarar görme olarak yapılandırıldığı söylenebilir.

119. örnekte üzme kavramı, deneyimcinin varlığının çekiştirilerek koparılması, ufak parçalara ayrılması hareketiyle, 120. örnekte ise etrafının sarılıp basınç uygulanması hareketiyle ifade edilir. Dolayısıyla vücut -deneyimci- bir kapsayıcıdır. *Didmək* ve *sıxmaq* hareketlerinin edenleri ise üzülme deneyiminin tetikleyeni, uyarıcısı (həmin sözlər, mənim bu ziyarətlərim) olarak yapılandırılır. Böylece ÜZMEK HAREKETTİR → ÜZMEK DİDİKLEMEKTİR ve ÜZMEK HAREKETTİR → ÜZMEK SIKMAKTIR metaforları meydana gelir.

(121) *Çal, havalan, santurum; Çal ki, tellər oynasın. A.Şaiq. (ADİL II, 335) “Çal, coş santurum; çal ki teller oynasın.”*

(122) *Heç bir vaxt kişi üzünə çıxmayan, kişi nəzəriylə oxşanmayan, sığallanmayan, qanadlanmayan gəlin-qızların qədim həsrəti bu axşam kişilər-gənclər içində rəqs edən müasir qadının bütün hərəkətlərinə, bütün varlığına aşılarmışdı. (A, 67) “Hiçbir zaman erkeklerin karşısına çıkmamış, hiçbir erkeğin nazarıyla sevilmemiş, süslenmemiş, sevinmemiş gelinlerin, kızların kadim özlemi, bu akşam genç erkeklerin arasında dans eden modern kadının bütün hareketlerine, bütün varlığına işlemişti.”*

Azerbaycan Türkçesinde “uçmak” anlamındaki *havalanmaq* ve *qanadlanmaq* fiilleri, yukarıdaki örneklerde de görüldüğü gibi metaforik olarak sırasıyla “coşmak, vecde gelmek, heyecanlanmak” ve “sevinmek” anlamlarına gelişirler. Öncelikle söz konusu kavramlaşmaların uzay/mekân yönelimli metaforlar bakımından organize edildiği dikkat çeker. Fiziksel ve kültürel deneyimle gelişen ve yerleşen uzay/mekân metaforları bir iç sistematiğe sahiptir. MUTLU OLAN YUKARIDADIR metaforunun tutarlı iç sistemi içerisinde “kendini yukarıda hissetmek” gibi “ruhun kanatlanması” da “mutlu olmayı” ifade eder. Bununla birlikte uzay/mekân metaforları arasında genel bir dış sistemlilik de mevcuttur. İYİ OLAN YUKARIDADIR genel yönelimi MUTLU OLAN YUKARIDADIR, SAĞLIK YUKARIDADIR, STATÜ YUKARIDADIR gibi özel durumlarla da tutarlıdır (Lakoff & Johnson, 1980, s. 17-18). Azerbaycan Türkçesinde de MUTLU OLAN YUKARIDADIR metaforunun tutarlı iç ve dış sistematiği doğrultusunda coşma ve sevinme duygusal süreçleri *havalanmaq* ve *qanadlanmaq* kavramları ile yapılandırılır. Bununla birlikte COŞMAK HAREKETTİR → COŞMAK UÇMAKTIR ve SEVİNMEK HAREKETTİR → SEVİNMEK UÇMAKTIR metaforlarından da bahsetmek mümkündür. Her iki duygusal süreçte de deneyimci (santur, gəlin-qızlar) hareket eden figür olarak yapılandırılır.

(123) *Gəlinin utanıb büzüşdiyünü görəndə daha da şaqıldadı: –Niye qısılırsan, pis oğlana gəlibsən? Yoxsa qorxursan? (Şİ, 82) “Gelinin utanıp büzüştüğünü görünce daha da bağırdı: – Niye utanıyorsun, kötü bir oğlana mı geldin? Yoksa korkuyor musun?”*

(124) *Fərman həmişə belə qoçaq və dilavər qızların yanında sıxılar və özünü itirərdi. Ə.Sadiq. (ADİL IV, 103) “Ferman, böylesine cesur ve yiğit kızların yanında her zaman utanıyor ve kendini kaybediyordu.”*

Azerbaycan Türkçesinde yukarıdaki örneklerde de görüldüğü gibi utanmak, *qısılmaq* “sıkışmak, iki şeyin arasında kalmak” ve *sıxılmaq* “sıkma neticesinde hacimce küçülmek” fiziksel hareketleri ile kavramlaşabilmektedir. Kövecses, “boyutta küçülme”nin utanç duygusuna özgü bir kaynak alan olduğu üzerinde durur ve bu kaynak alanın özgüllüğünün utanç duygusunun etkileriyle ilişkili olabileceğini belirtir. (Kövecses, 2000, s. 48-49). Utanmak, kişinin kendi itibarında bir yetersizlik ya da azalma algılamasıyla ilişkilidir. Dolayısıyla utanmanın fiziki ve sosyal temeli sebebiyle UTANMAK HAREKETTİR → UTANMAK SIKIŞMAKTIR ve UTANMAK HAREKETTİR

→ UTANMAK SIKILMAKTIR metaforları meydana gelir. Söz konusu duygusal süreçlerde deneyimci (gəlin, Fərman) kapladığı alan küçülen figür olarak yapılandırılır.

(125) *İndi neçə saat idi ki, əri getmişdi. Gec gəldiyindən, arvad iztiraba düşüb vurnuxurdu. Ə.Haqverdiyev. (ADİL IV, 493) “Kocası gideli kaç saat olmuştu. Geç kaldığı için kadın huzursuzlanıp endişeleniyordu.”*

Tedirgin edici bir duygu olan endişenin fiziksel temelinde vücudun genel bir gerginlik, rahatsızlık durumu söz konusudur. Bu durum endişenin vücuttaki bir kıpırdanma, düzensiz ve gerginlik yaratan bir hareket olarak kavramlaşmasına neden olur. Azerbaycan Türkçesinde de 125. cümlede görüldüğü gibi “amaçsız bir biçimde o tarafa bu tarafa gidip gelmek, kıpırdanmak” anlamındaki *vurnuxmaq* fiili endişelenmek anlamına gelişir. Bu metaforik kullanımda da deneyimcinin (arvad) vücudu bir kapsayıcıdır ve vücudun hareketi, duygusal dünyanın hareketidir. Bu şekilde de ENDİŞELENMEK HAREKETTİR → ENDİŞELENMEK KIPIRDANMAKTIR metaforu ortaya çıkar.

Sonuç

Bu çalışmada, Kavramsal Metafor Teorisi çerçevesinde Azerbaycan Türkçesinde duygusal süreçlerin ifadesinde hareket fiillerinin metaforik kullanımı araştırılmıştır. Hareket fiillerinin Azerbaycan Türkçesinde doğrudan gözlenemeyen, soyut duygusal süreçlerin metaforik ifadesinde önemli bir yere sahip olduğu görülmüştür. Tespit edilen hareket-duygu metaforları üç tür birincil metaforik eşleme altında toplanmıştır: DUYGUSAL DURUMLAR MEKÂNLARDIR, DUYGULAR NESNELERDİR ve DUYGUSAL FAALİYET HAREKETTİR. Söz konusu birincil metaforik eşlemeleri oluşturan hareket-duygu metaforlarının çalışmanın örneklem sınırları içerisinde tespit edilen tüm görünümleri örneklendirilmiştir. DUYGUSAL DURUMLAR MEKÂNLARDIR metaforu ile duygular; deneyimcinin içerisine girip çıktığı, sınırları belirlenmiş yerler açısından anlaşılır. DUYGULAR NESNELERDİR metaforu da duyguların deneyimci ya da uyarıcı tarafından hareket ettirilmesi ile deneyimciye göre konumlanan cansız bir varlık olarak anlaşılmasını sağlar. Her iki metaforun dilsel ifadelerinde metaforik hareketi kaşılayan fiiller, bildirdikleri duygusal sürecin içerik rolündeki tamlayıcısı ile eş dizimli bir biçimde kullanılır. Azerbaycan Türkçesinde bu iki metafor altında değerlendirilen metaforik ifadelerde hangi hareket fiillerinin kullanıldığı, bu hareket fiillerinin türleri ve hangi duyguların ifadesinde rol aldıkları aşağıda sunulmuştur:

DUYGUSAL DURUMLAR MEKÂNLARDIR		
kaynak alandaki hareket ve hareket fiilinin türü	hedef alandaki duygusal süreçler	hareket fiilinin tamlayıcıları
çıxmaq (yol)	korku, üzüntü	şəkk-şübhə, qəm, əzab-əziyyət, matəm, stres
gəlmək (yol)	hayret, istek, korku, öfke, nefret, üzüntü, zevk	cuş, eşq, dəhşət, heyrət, həvəs, həyəcan, ilham, insaf, qeyz, rəhm, təng, vəcd
düşmək (yol)	aşk, istek, korku, üzüntü	dəhşət, dərd, eşq, əndişə, həvəs, xof, iztirab, qorxu,

AZERBAIJAN TÜRKÇESİNDE HAREKET SÜRECİNDEN DUYGU SÜRECİNE METAFORİK GEÇİŞLER

		maraq, ruh, səksəkə, şəkk, şok, şübhə, təşviş, vahimə, zaval
buraxmaq (nedenli)	hayret	heyrət
qoymaq (nedenli)	hayret	heyrət
gətirmək (nedenli)	aşk, hayret, istek, korku, üzüntü, zevk	dəhşət, eşq, heyrət, həvəs, həyəcan, rəhm, rıqqət, təng, vəcd
salmaq (nedenli)	aşk, hayret, istek, korku, öfke, üzüntü	dəhşət, dərd, eşq, əndişə, əzab, əzziyyət, heyrət, həvəs, hiddət, xof, iztirab, qəhər, qorxu, şəkk, şübhə, təşviş, vahimə
batmaq (tarz)	üzüntü, zevk	dərd, kef, qəm, matəm, yas
dalmaq (tarz)	zevk	zövq

DUYGULAR NESNELERDİR

kaynak alandaki hareket ve hareket fiilinin türü	hedef alandaki duygusal süreçler	hareket fiilinin tamlayıcıları
açmaq (yol)	zevk	kef
almaq (yol)	istek, zevk	həzz, ləzzət, zövq, ilham
aparmaq (nedenli)	istek, nefret	ədavət, zəhlə
çəkmək (tarz)	korku, özlem, utanç, üzüntü, zevk	acı, cəfa, dərd, əzab, əziyyət, fikir, iztirab, xəcalət, xiffət, həsrət, qayğı, qəm, qorxu, ləzzət, minnət, zülm
dağıtmaq (tarz)	korku, üzüntü	dərd, fikir, qayğı, kədər, xof, nigarançılıq, şübhə
saxlamaq (tarz)	nefret, üzüntü	kin, matəm, yas
sürmək (tarz)	zevk	kef

DUYGUSAL DURUMLAR MEKÂNLARDIR ve DUYGULAR NESNELERDİR metaforik eşlemelerinin altında ele alınan kullanımlarda aynı zamanda KORKU/ÜZÜNTÜ SINIRLAYICIDIR, DUYGUSAL DURUMUN DEĞİŞMESİ YOLCULUK ETMEKTİR, KORKU/ÜZÜNTÜ/AŞK AŞAĞIDADIR, ÇOK FAZLA İSTEMEK AŞAĞIDADIR, HEYECAN YUKARIDADIR, KORKU/ÜZÜNTÜ/AŞK/HAYRET/İSTEK/ÖFKE AŞAĞIDADIR ve ÜZÜNTÜ/ZEVK SIVIDIR metaforlarına da ulaşılmıştır.

DUYGUSAL FAALİYET HAREKETTİR metaforunda ise hareket fiillerinin işlevi diğer iki metafordakinden daha farklıdır. Bu metaforunda uzaydaki hareket tek başına duygusal süreci temsil eder. Bu metaforik ifadelerde duygusal sürecin tamlayıcılarından yalnızca deneyimci ya da deneyimci ile uyarıcı yer alır, duygu ise sürecin içerisinde. Fiziksel alandan duygusal alana gerçekleşen bu metaforik gelişme

ile söz konusu hareket fiilleri yeni anlamlar kazanır. Bununla birlikte bu metafor altında ele alınan hareket fiillerinin her biri farklı alt metaforlar oluştururlar. Azerbaycan Türkçesinde DUYGUSAL FAALİYET HAREKETTİR metaforu altında değerlendirilen metaforik ifadelerde hangi hareket fiillerinin kullanıldığı, bu hareket fiillerinin türleri, hangi duyguların ifadesinde rol aldıkları ve oluşturdukları alt metaforlar aşağıda sunulmuştur:

DUYGUSAL FAALİYET HAREKETTİR		
kaynak alandaki hareket ve hareket fiilinin türü	hedef alandaki duygusal süreç	alt metaforlar
açmaq (yol)	zevk	SEVİNDİRMEK AÇMAKTIR
alınmaq (yol)	üzüntü	ÜZÜLMƏK ALINMAKTIR
almaq (yol)	istek	CEZBETMEK ALMAKTIR
uzaqlaşmaq (yol)	nefret	SEVGİNİN AZALMASI UZAKLAŞMAKTIR
aparmaq (nedenli)	zevk	MEST ETMEK TAŞIMAKTIR
götürmək (nedenli)	öfke	ÖFKELENDİRMEK GÖTÜRMEKTİR
sancmaq (nedenli)	üzüntü	İNCİTMEK BATIRMAKTIR
sarsıtmaq (nedenli)	korku üzüntü	KORKUTMAK SARSMAKTIR ÜZMEK SARSMAKTIR
sarsılmaq (nedenli)	üzüntü	ÜZÜLMƏK SARSILMAKTIR
bağlanmaq (tarz)	aşk	ÂŞIK OLMAK BAĞLANMAKTIR
batmaq (tarz)	üzüntü	TESİR ETMEK SAPLANMAKTIR
çəkmək (tarz)	istek	HEVESLENDİRMEK ÇEKMEKTİR
dalğalanmaq (tarz)	heyecan	HEYECANLANMAK DALGALANMAKTIR
didmək (tarz)	üzüntü	ÜZMEK DİDİKLEMEKTİR
havalanmaq (tarz)	heyecan	COŞMAK UÇMAKTIR
qanadlanmaq (tarz)	zevk	SEVİNMEK UÇMAKTIR
qısılmaq (tarz)	utanç	UTANMAK SIKIŞMAKTIR
sıxılmaq (tarz)	utanç	UTANMAK SIKILMAKTIR
sıxmaq (tarz)	üzüntü	ÜZMEK SIKMAKTIR
vurmaq (tarz)	aşk	ETKİLEMEK VURMAKTIR
vurnuxmaq (tarz)	korku	ENDİŞELENMEK KIPIRDANMAKTIR
vurulmaq (tarz)	aşk	ÂŞIK OLMAK VURULMAKTIR

Azerbaycan Türkçesinde tespit edilen hareket-duygu metaforlarında 34 farklı hareket fiili tespit edilmiştir. Bu fiillerin 8'i yol anlatan, 9'u nedenli, 17'si ise tarz anlatan hareket fiilidir. Azerbaycan Türkçesinde hareket-duygu metaforlarında tarzı kodlayan fiillerin diğer fiillerle -yol kodlayan ve nedenli fiillerle- aynı çeşitlilikte

kullanıldığı tespit edilmiştir. Bununla birlikte yol kodlayan ve nedenli hareket fiillerinin yanlarına daha fazla duygu/içerik bildiren tamlayıcı almak suretiyle metaforik hareket olaylarının ifadesinde daha üretken olduğu görülmüştür. Çalışmada yer alan metaforik ifadelerin 43'ünde yol anlatan, 36'sında nedenli ve 46'sında tarz anlatan hareket fiilleri kaynak alan olarak kullanılmıştır. Bu doğrultuda Talmy'nin hareket fiillerinin temel semantik özellikleri doğrultusunda önerdiği tipolojik ayrıma göre tarz anlatımını kodlayan fiillerin daha az olduğu eylem çerçeveli bir dil olan Türk dilinin çağdaş bir lehçesi olan Azerbaycan Türkçesinde; tarzı kodlayan fiiller, hareket-duygu metaforlarının kaynak alanında sayıca diğer hareket fiilleri ile eşit olmakla birlikte metaforik hareket olaylarının ifadesine daha az çeşitlilik katabilmektedir.

Azerbaycan Türkçesinde uzaydaki hareket aracılığıyla duygusal süreç bildiren 125 farklı metaforik kullanım tespit edilmiştir. Hareket fiilleri ile en çok üzüntü (46) ve korku (27) ile ilgili duygusal süreçlerin yapıya kavuşturulup dile getirildiği görülmüştür. Bu süreçleri sırasıyla zevk (17), istek (8), aşk (6), heyecan (5), hayret (5), nefret (4), öfke (3), utanç (3) ve özlem (1) ile ilgili duygusal süreçler izlemektedir.

Kaynakça

- Aksan, M. (2006). The container metaphor in Turkish expressions of anger. *Dil ve Edebiyat Dergisi*, 3(2).
- Aksan, Y. (1997). Konu yorumu ve Türkçede kimi geçişsiz eylemler. *Dilbilim Araştırmaları 1997* içinde (s. 96-104). Ankara: Kebikeç Yayınları.
- Aksan, Y. (2001). Türkçede zaman anlatımı ve kimi ikileme yapıları. Ö. Demircan ve A. Erözden (Ed.), *XV. Dilbilim Kurultayı Bildiriler Kitabı* içinde (s. 115-122). İstanbul: Yıldız Teknik Üniversitesi.
- Allahverdiyeva, A. (2015). *İngilis və Azərbaycan dillərində üfüqi hərəkət feilləri*. Bakı: Nafta-Press Nəşriyyatı.
- Allen, S., Özyürek, A., Kita, S., Brown, A., Furman, R., Ishizuka, T., & Fujii, M. (2007). Language-specific and universal influences in children's syntactic packaging of Manner and Path: A comparison of English, Japanese, and Turkish. *Cognition*, 102, 16-48. <https://doi.org/10.1016/j.cognition.2005.12.006>
- Aydemir, Y. (2006). *Sözlüksel görünüş ve Türkçe eylemlerin anlambilimsel sınıflandırması: sözlükçe-sözdizim etkileşimi*. (Doktora tezi). Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Aydın, T. (2018). Lakoff ve Johnson'ın metafor kuramı ve Eski Türkçe ile Orta Türkçede birleşik fiillerde yük metaforu. *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, (44), 163-181. <https://doi.org/10.21563/sutad.511068>
- Babanoğlu, M. P. (2018). Motion verbs in learner corpora. *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, 17(1), 221-228. <https://doi.org/10.21547/jss.372590>
- Badem, N. (2020). *A comparative study of motion verbs used by Turkish EFL learners in their L1 and L2*. (Doktora tezi). Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Adana.
- Belletti, A., & Rizzi, L. (1988). Psych-verbs and θ -theory. *Natural Language & Linguistic Theory*, 6(3), 291-352.
- Biber, D., Johansson, S., Leech, G., Conrad, S., & Finegan, E. (2007). *Grammar of spoken and written English*. London: Longman.
- Bilgegil, M. K. (2014). *Türkçe dilbilgisi*. Erzurum: Salkımsöğüt Yayınevi.

- Bilgin Aksoy, G. (2021). *Azerbaycan Türkçesinde mental fiiller*. (Doktora tezi). Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Ankara.
- Bilgin Aksoy, G. (2022). Azerbaycan Türkçesinde duyu fiillerinin anlam bilimsel yapı görünüşleri. *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, 29, 72-87. <https://doi.org/10.29000/rumelide.1164018>
- Bozaner, K. (2022). *Türkçede fiil sınıfları ve özellikleri*. (Yüksek lisans tezi). Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Budagova, Z. İ. (1960). *Azərbaycan dilinin grammatikası I hissə (morfolojiya)*. Bakı: Azərbaycan SSR Elmlər Akademiyası Nəşriyyatı.
- Cəfərov, G. (1984). *Azərbaycan dilinin leksik-semantik sistemi*. Bakı: Azərbaycan SSR Elmlər Akademiyası Nəsimi Adına Dilçilik İnstitutu.
- Croft, W. (1993). Case marking and the semantics of mental verbs. J. Pustejovsky (Ed.), *Semantics and The Lexicon* içinde (s. 55-72). Dordrecht: Kluwer Academic Publisher.
- Cüceloğlu, D. (2019). *İnsan ve davranışı*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Demirtaş, A. D. (2009). *Motion event descriptions in English by Turkish Efl instructors*. (Yüksek lisans tezi). Anadolu Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Eskişehir.
- Diñçer, A. (2019). Tarihî süreç içerisinde duyguların kap değiştirmesi: “ödi:η[e]: küni: t(e)gdük üç(ün) y(a)ğı boltı” örneği. Ş. Dođan (Ed.), *Türkiye ile Mođolistan Arasında Diplomatik İlişkilerin Tesisinin 50. Yılına Armađan. Türk-Mođol Dil, Tarih, Kültür Araştırmaları* içinde (s. 163-170). İstanbul: Kesit Yayınları.
- Diñçer, A. (2017). Korku: Dili, kavramlaşması, kültürel boyutu. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, 6(2), 769-798.
- Ediskun, H. (2005). *Türk dilbilgisi*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Erdem, M. (2003). *Türkmen Türkçesinde metaforlar*. Ankara: KÖKSAY.
- Erdem, M. (2004). Türkmen Türkçesinde mental fiillerin “istem”e göre anlam değişmeleri. *V. Uluslararası Türk Dili Kurultayı Bildirileri I (20-26 Eylül 2004)* içinde (s. 939- 949). Ankara: TDK Yayınları.
- Erdem, M. (2016). Türkçede fiiller ve sınıflandırma sorunları. *Turkish Studies*, 11(20), 185-200. <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.10111>
- Erdem, M. (2018). Mahtumkulu'nun şiirlerinde hareket fiillerinin mental süreçte metaforlaşması. *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, 15(4), 557-568. 10.1501/MTAD.15.2018.4.37
- Ergin, M. (2004). *Türk dil bilgisi*. İstanbul: Bayrak Basım/Yayım/Tanıtım.
- Ertuğ, S. (2007). *Ođuz grubu Türk lehçelerindeki hareket fiillerinde yalancı eşdeğerlikler*. (Yüksek lisans tezi). Ondokuzmayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Samsun.
- Evans, V., & Green, M. (2006). *Cognitive linguistics an introduction*. Edinburgh: Edinburgh University Press.
- Fillmore, C. J. (2003). Valency and semantic roles: The concept of deep structure case. V. Ágel, L. M. Eichinger, H. W. Eroms, P. Hellwig, H. J. Heringer & H. Lobin (Ed.), *Dependenz und Valenz - Dependency and Valency: Ein internationales Handbuch der zeitgenössischen Forschung I- An International Handbook of*

- Contemporary Research 1* içinde (s. 457-475). Berlin - New York: Walter de Gruyter.
- Foolen, A. (2012). The relevance of emotion for language and linguistics. A. Foolen, U. M. Lüdtke, T. P. Racine & J. Zlatev (Ed.), *Moving Ourselves, Moving Others. Motion and emotion in intersubjectivity, consciousness and language* içinde (s. 349-368). Amsterdam / Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.
- García-Miguel, J. M., & Albertuz, F. J. (2005). Verbs, semantic classes and semantic roles in the ADESSE project. K. Erk, A. Melinger & S. Schulte im Walde (Ed.), *Proceedings of the Interdisciplinary Workshop on The Identification and Representation of Verb Features and Verb Classes* içinde (s. 50-55). Saarbrücken.
- Gen, S. (2014). Yusuf Atılgan'ın öykülerinde kapsayıcı metaforlar. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 23(1), 161-176.
- Gen, S. (2015). *Özbekçede metaforlar*. (Doktora tezi). Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Adana.
- Goatly, A. (1997). *The language of metaphors*. London & New York: Routledge.
- Goddard C., & Wierzbicka, A. (2011). Semantics and cognition. *Wiley Interdisciplinary Reviews: Cognitive Science*, 2(2), 125-135. <https://doi.org/10.1002/WCS.101>
- Goleman, D. (2021). *Duygusal zekâ: Neden IQ'dan daha önemlidir?* (B. S. Yüksel, Çev.). İstanbul: Varlık Yayınları.
- Göksel, A., & Kerslake, C. (2005). *Turkish: A comprehensive grammar*. London: Routledge.
- Gökmen, S., & Li, C. Y. (2015). A study of motion events in Turkish story books for 7 to 11 year-olds. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 55(2), 89-100.
- Grady, J. E. (1997). *Foundations of meaning: Primary metaphors and primary scenes*. (PhD dissertation). University of California, Berkley.
- Hacıeminoğlu, N. (1991). *Türk dilinde yapı bakımından fiiller*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Halliday, M. A. K. (2014). *Halliday's introduction to functional grammar*. London & New York: Routledge.
- Hengirmen, M. (2006). *Türkçe temel dilbilgisi*. Ankara: Engin Yayın Evi.
- Hirik, E. (2018). *Türkiye Türkçesinde mental fiiller*. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları.
- Hirik, E., & Çiğil, A. (2021). Hareket fiillerinin serileşmesinde 'yol' ve 'tarz'. *Türkologia*, 3(107), 87-105. <https://doi.org/10.47526/turkology.v3i107.731>
- Isse, Y. (2008). On psych verbs in English and Japanese. *Fukuoka University Review of Literature and Humanities*, 39(4), 967-984.
- İbe Akcan, P. (2008). Türkçede duygu durumu eylemlerinin kılıf özellikleri. *Dil Dergisi*, (140), 19-31. https://doi.org/10.1501/Dilder_0000000091
- İşler, C. (2022). Typological variation in encoding the manner of motion event in translated versions of English and Turkish short stories. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 32(3), 895-908. <https://doi.org/10.18069/firatsbed.1061348>

- Jacobsson, G. (2015). *Motion-emotion metaphors in English, Swedish and Spanish: A cross-linguistic comparison*. (BA Thesis). Lund University Centre for Languages and Literature, Lund.
- Johnson, M. (2007). *The Meaning of the body: Aesthetics of human understanding*. Chicago & London: The University of Chicago Press.
- Karahan, P., & Gökçe, S. (2022). Expression of manner-of-motion verbs in translated versions of Turkish and English Short Stories: Implications for second language acquisition. *Yıldız Journal of Educational Research*, 1(7), 22-33.
- Kavalçalan, Ö. E. (2024). Kutadgu Bilig’de duygu değişimlerinin nesne olay yapısı metaforları bağlamında incelenmesi. Y. Yılmaz (Ed.), *6. Uluslararası Rumeli [Dil, Edebiyat ve Çeviri] Sempozyumu Bildiriler Kitabı* içinde (s. 54-73). İstanbul: RumeliYA Yayıncılık & Publishing.
- Kazımov, Q. (2017). *Azərbaycan dilinin qrammatikası*. Bakı: Elm və Təhsil.
- Kemal Yunusoğlu, M. (2015). Yönelim metaforları ve kültürel temelleri. *Journal of Turkish Studies*, 10(8), 1627-1642.
- Korkmaz, Z. (2003). *Türkiye Türkçesi grameri (şekil bilgisi)*. Ankara: TDK Yayınları.
- Kövecses, Z. (2000). *Metaphor and emotion: Language, culture, and body in human feeling*. New York: Cambridge University Press.
- Kövecses, Z. (2002). *Metaphor: A practical introduction*. New York: Oxford University Press.
- Kuliev, G. K. (1992). *Semantika glagolov v Tyurkskih yazıkah*. (2024, 25 Temmuz). Erişim adresi: <http://cheloveknauka.com/v/478062/a/?#?page=1>
- Lakoff, G. (1987). *Women, fire and dangerous things*. Chicago and London: The University of Chicago Press.
- Lakoff, G. (1993). The contemporary theory of metaphor. A. Ortony (Ed.), *Metaphor and thought* içinde (s. 202-251). Cambridge: Cambridge University Press.
- Lakoff, G., & Johnson, M. (1980). *Metaphors we live by*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Lakoff, G., & Johnson, M. (1999). *Philosophy in the flesh*. New York: Basic Books.
- Levin, B. (1993). *English verb classes and alternations*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Li, H. (2019). Research on motion-emotion metaphor and its social cognitive mechanism — A case study of Chinese Mandarin, Yi language and English. *Forum for Linguistic Studies*, 1(1), 112-122. <https://doi.org/10.18063/FLS.v1i1.1085>
- Lock, G. (1996). *Functional English grammar an introduction for second language teachers*. United Kingdom: Cambridge University Press.
- Məmmədov, N. (1991). *Müasir Azərbaycan dilində fe'llərin leksik sinonimliyi*. Bakı: Maarif Nəşriyyatı.
- Ortony, A., & Turner, T. J. (1990). What’s basic about basic emotions? *Psychological Review*, 97 (3), 315-331.
- Önal, P. (2022). A contrastive study on motion events: encoding manner and path information in English and Turkish. *Overtone Ege Journal of English Studies*, 1, 9-22.

- Özçalışkan, Ş. (2003) Metaphorical motion in crosslinguistic perspective: A comparison of English and Turkish. *Metaphor and Symbol*, 18(3), 189-228. https://doi.org/10.1207/S15327868MS1803_05
- Özçalışkan, Ş. (2005). Metaphor meets typology: Ways of moving metaphorically in English and Turkish. *Cognitive Linguistics*, 16(1), 207-246.
- Özçalışkan, Ş. (2007). Metaphors we move by: Children's developing understanding of metaphorical motion in typologically distinct languages. *Metaphor and Symbol*, 22(2), 147-168. <https://doi.org/10.1080/10926480701235429>
- Özçalışkan, Ş., & Slobin, D. I. (2003). Codability effects on the expression of manner of motion in Turkish and English. A. S. Özsoy, D. Akar, M. Nakipoğlu-Demiralp, E. Erguvanlı-Taylan & A. Aksu-Koç (Ed.), *Studies in Turkish Linguistics* içinde (s. 259-270). İstanbul: Boğaziçi University Press.
- Öztürk, F. N. (2023). *Moving beyond literal motions: Transference effects of theory of mind intervention on children's processing of metaphorical expressions*. (Master's thesis). Middle East Technical University, Ankara.
- Özyürek, A., Kita, S., Allen, S., Brown, A., Furman, R., & Ishizuka, T. (2008). Development of cross-linguistic variation in speech and gesture: motion events in English and Turkish. *Developmental Psychology*, 44(4), 1040-1054. <https://doi.org/10.1037/0012-1649.44.4.1040>
- Paju, L. (2016). *Motion-emotion metaphors in Estonian: A cross-linguistic comparison with Finnish, English and Swedish*. (Master's thesis). Lund University Centre for Languages and Literature, Lund.
- Sandalyeci, S. (2023). *Çağatay Türkçesinde mental fiiller: Ali Şir Nevâyî örneği*. (Doktora tezi). Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Edirne.
- Sandström, K. (2006). When motion becomes emotion. A study of emotion metaphors derived from motion verbs. *Linguistics in the Midnight Sun* (Report No. 3). (2025, 5 Nisan). Erişim adresi: <https://www.diva-portal.org/smash/get/diva2:1027700/FULLTEXT01.pdf>
- Seçkin, K. (2020). *Eski Türkçe metinlerden örneklerle mental fil teorisi*. Konya: Palet Yayınları.
- Sweetser, E. (1990). *From etymology to pragmatics, metaphorical and cultural aspects of semantic structure*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Şahin, S. (2012). *Türkmen Türkçesinde mental fiiller*. (Doktora tezi). Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Talmy, L. (1985). Lexicalization patterns: semantic structure in lexical forms. T. Shopen (Ed.), *Language typology and syntactic description 3: Grammatical categories and the lexicon* içinde (s. 57-149). Cambridge: Cambridge University Press.
- Talmy, L. (1991). Path to realization: A typology of event conflation. L. A. Sutton (Ed.), *Proceedings of the Seventeenth Annual Meeting of the Berkeley Linguistics Society: General Session and Parasession on The Grammar of Event Structure* içinde (s. 480-519). Berkeley: University of California.
- Talmy, L. (2000). *Toward a cognitive semantics, volume II: Typology and process in concept structuring*. Cambridge: The MIT Press.

- Uçar, A. (2006). Türkçe devinim eylemlerinde tarz anlatımı. *Dil ve Edebiyat Dergisi*, 3(2), 1-19.
- Woźny, J. (2015). Towards a method of cross-linguistic comparison of motion-emotion metaphors. *Linguistica Silesiana*, 36, 127-144.
- Van Valin, R. D. (2004). Semantic macroroles in role and reference grammar. R. Kailuweit & M. Hummel (Ed.), *Semantische Rollen* içinde (s. 62-82). Tübingen: Gunter Narr Verlag.
- Yaylagül, Ö. (2005). Türk runik harfli metinlerde mental fiiller. *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, 2(1), 17-51.
- Yelkenaç, S. (2006). *30-72 Aylar Aralığındaki Türk Çocuklarının Devinim Eylemi Kullanımları*. (Yüksek lisans tezi). Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Yıldız, H. (2016). *Eski Uygurcada mental fiiller*. (Doktora Tezi). Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Yıldız, H. (2017). Türk dilinde fiillerin semantik sınıflandırılması problemi. *Journal of Turkish Language and Literature*, 3(1), 337-362.
- Zlatev, J., Blomberg, J., & Magnusson, U. (2012). Metaphor and subjective experience: A study of motion-emotion metaphors in English, Swedish, Bulgarian, and Thai. A. Foolen, U. Lüdtke, T. Racine & J. Zlatev (Ed.). *Moving Ourselves, moving others: Motion and emotion in intersubjectivity, consciousness and language* içinde (s. 423-450). Amsterdam: John Benjamins Publishing Company.

Örneklerin alındığı eserler:

- A: Anar. (2003). *Əsərlər, I cild*. Bakı: Nurlan.
- ADİL: Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası Nəsimi Adına Dilçilik İnstitutu. (2006). *Azərbaycan Dilinin İzahlı Lüğəti*. Bakı: Şərq-Qərb.
- AM: Araz, M. (2004). *Seçilmiş əsərləri, I cild*. Bakı: Lidər Nəşriyyat.
- CH: Cavid, H. (2005). *Əsərləri, I cild*. Bakı: Lidər Nəşriyyat.
- Ea: Elçin, (2005a). *Seçilmiş Əsərləri*. Bakı: Avrasiya Press.
- Eb: Elçin, (2005b). *Seçilmiş Əsərləri 2*. Bakı: Çınar-Çap.
- EF: Eyvazlı, F. (2014). *Qaçaq Kərəm*. Bakı: Kitabklubu.org
- İH: İbrahimov, H. (1998). *Seçilmiş Əsərləri*. Bakı: Gənclik Nəşriyyatı.
- MƏ: Məmmədخانlı, Ə. (2013). *Seçilmiş Əsərləri*. Bakı: Təhsil.
- NN: Nərimanov, N. (2004). *Seçilmiş Əsərləri*. Bakı: Lidər Nəşriyyat.
- PMC: Paşayev, M. C. (2008). *Mir Cəlal Seçilmiş Əsərləri, Birinci Kitab*. Bakı: Çayıoğlu.
- Q: Əbdülrəhmanlı, N. (2014). *Qurban (Yüzlün "Əli və Nino" əfsanəsi)*. Bakı: Qanun Nəşriyyatı.
- SN: Süleymanov, N. (2015). *Ruhlar Çağırır*. Bakı: Təhsil.
- SR: Rəhimov, S. (2005). *Seçilmiş əsərləri, I cild*. Bakı: Şərq-Qərb.
- Şİ: Şıxlı, İ. (2005). *Seçilmiş Əsərləri, II Cild*. Bakı: Şərq-Qərb.
- Y: Əbdülrəhmanlı, N. (2013). *Yolçu*. Bakı: Qanun Nəşriyyatı.

Elektronik kaynaklar:

- URL-1 Türk Dil Kurumu, *Güncel Türkçe Sözlük*. (2024, 9 Aralık). Erişim adresi: <https://sozluk.gov.tr/>
- URL-2 111 yaşlı qoca uzunömürlülüyünə səbəb olan qəribə qıdanın adını açıqladı. (2025, 31 Mart). Erişim adresi: <https://www.bizimyol.info/az/news/342613.html>
- URL-3 Apteklərdən sürətli koronavirus testi axtaranların nəzərinə. (2025, 31 Mart). Erişim adresi: <https://www.bizimyol.info/az/news/236694.html>
- URL-4 “Biz birlikdə güclüyük!” çağırışı edən rəhbərə min alqışlar olsun! (2025, 31 Mart). Erişim adresi: <https://www.bizimyol.info/az/news/251737.html>
- URL-5 Ayıblı ayıbını bilsə... (2025, 31 Mart). Erişim adresi: <https://www.azerbaijan-news.az/az/posts/detail/ayibli-ayibini-bilse-1692284207/298109>
- URL-6 Ramil Səfərovun ekstradisiyası: Bu necə olmuşdu? (2025, 31 Mart). Erişim adresi: <https://525.az/news/181975-ramil-seferovun-ekstradisiyasi-----bu-nece-olmusdu>
- URL-7 İlham Əliyev V.Putinin nüfuzlu dostudur, Paşinyan isə hörmətsiz adi qonağıdır. (2025, 31 Mart). Erişim adresi: <https://www.azerbaijan-news.az/az/posts/detail/ilham-eliyev-vputinin-nufuzlu-dostudur-pashinyan-ise-hormetsiz-adi-qonagidir-189416/189416>
- URL-8 Koroğlu ölməzliyi. (2025, 31 Mart). Erişim adresi: <https://525.az/news/105825-koroglu-olmezliyi-xalq-yazicisi-elcin-yazir>
- URL-9 Şahzadə Harrinin heç vaxt çıxarmadığı bilərziyinin sirri: Şahzadə Diananın xatirəsi – Fotolar. (2025, 31 Mart). Erişim adresi: <https://www.bizimyol.info/az/news/80063.html>
- URL-10 “Bədbəxtlik indeksi” və ya göz yaşı içində gülüş... (2025, 31 Mart). Erişim adresi: <https://www.bizimyol.info/az/news/528147.html>
- URL-11 “16 sayılı Ucar Ərazi İdarəsi məhkəmə qərarlarını icra etməmək üçün vaxt uzadır” (2025, 31 Mart). Erişim adresi: <https://www.bizimyol.info/az/news/508435.html>
- URL-12 Ərdöğan: Biz heç kimdən incimirik, küsmürük, qəzəbli deyilik. (2025, 31 Mart). Erişim adresi: <https://www.bizimyol.info/az/news/455919.html>